

Hur behandlas utemiljön vid förnyelse av ett miljonprogramsområde?

En fallstudie av Husby

Sara Widlund och Gabriella Östberg

Titel: *Hur behandlas utemiljön vid förnyelse av ett miljonprogramsområde? : En fallstudie av Husby*
Engelsk titel: *How is the Outdoor Environment Regarded in the Renewal of a Million Programme Area?*
: A Case Study of Husby

© Sara Widlund och Gabriella Östberg

Handledare: Marina Queiroz, SLU, institutionen för stad och land

Examinator: Ylva Dahlman, SLU, institutionen för stad och land

SLU, Sveriges lantbruksuniversitet, fakulteten för naturresurser och lantbruksvetenskap

Institutionen för stad och land, avdelningen för landskapsarkitektur

Omfattning: 15 hp

Nivå: Grundnivå G2E

Kurs: EX0725, Projekt i landskapsarkitektur

Landskapsarkitektprogrammet, Ultuna

Nyckelord: Förnyelse, Husby, Järvalyftet, miljonprogrammet, utemiljö.

Omslagsbild: *Bild av gård i Husby där förnyelse pågår. Foto: författarna*

Publiceringsår: 2013

Publiceringsort: Uppsala

Online publication of this work: <http://epsilon.slu.se/>

Sammandrag

Idag är det nästan femtio år sedan byggsatsningen som kom att kallas miljonprogrammet genomfördes. Alltsedan dess har stark kritik riktats mot de miljöer som skapades och ett flertal försök att förbättra dessa områden har genomförts. Kritiken finns dock till stor del kvar. I Stockholm sker idag nya förnyelsesatsningar av miljonprogramsområden, men i en mer omfattande grad. Ett av dessa projektet är Järvalyftet, som berör sex stadsdelar nordväst om Stockholm. Syftet med uppsatsen är att genom en fallstudie av Husby – en av dessa stadsdelar – undersöka hur man idag behandlar utemiljön där förnyelse av miljonprogramsområden sker. Uppsatsen redogör för vilka orsaker som finns till förnyelse, vilken hänsyn som tas till den ursprungliga miljön samt om förnyelsen ser till brukarnas behov och åsikter. Uppsatsen tar även upp relevanta bakgrundsteorier. Dessa innefattar miljonprogrammets planeringsideologier och dess utpekade fysiska brister, samt teorier om hur en god utemiljö bör utformas, kategoriserat i offentlig miljö respektive gårdsmiljö. I resultatet av fallstudien framgick att den fysiska förnyelsen i Husby fortfarande bara är i startfasen. Av den förnyelse som skett dras slutsatsen att utemiljön prioriteras högt och ges omsorg, men det går inte att veta huruvida detta kommer att fortskrida genom hela förnyelseprocessen. Kring det framtida förnyelsearbetet kan endast spekulationer göras. Till exempel diskuteras huruvida allt för radikala förändringar och bristande medborgardialog kan komma att komplicera det framtida förnyelsearbetet och påverka dess resultat eller inte.

Abstract

Nearly fifty years have passed since the large housing programme, known as the Million Programme, took place. Ever since its realisation, strong criticism has been directed against the outdoor environments created. Several attempts to improve the environments have been done, but criticism partly remains. Extensive renewal efforts are taking place today in Stockholm, in Million Programme areas. The most current of these projects is Järvalyftet, which will extend over a long period of time. The purpose of this thesis is to examine how the outdoor environment is regarded in the renewal of the Million Programme areas today. Interesting questions to explore are the motives for renewal, how the results compare to the original environment, and if the needs and opinions of the residents are considered. A case study was done in Husby, one of the districts within Järvalyftet. The thesis also covers relevant background theories, including the planning ideologies and their claimed flaws as well as design theories of creating a good outdoor environment, both in public space and residential areas. The case study shows that the renewal process has only begun. Based on the work that has been done so far, the conclusion is that the outdoor environment is highly prioritised. Whether the renewal work will proceed in this way throughout the whole project is difficult to predict, only speculations can be made. One example of the questions raised is whether too radical changes and insufficient dialogues with the residents may complicate the future renewal process and affect the result.

Introduktion

I Stockholm har det länge varit aktuellt med förnyelse av miljonprogrammets miljöer. Flera försök i olika utsträckningar har gjorts, men utan vidare framgång. Idag har Stockholm Stad slutligen planerat en omfattande förnyelse för stora delar av sina miljonprogramsområden. En del av denna satsning är *Vision Järva 2030* som berör sex stadsdelar strax nordväst om innerstaden – Akalla, Hjulsta, Husby, Kista, Rinkeby och Tensta. Detta projekt har redan påbörjats och kommer inkludera såväl upprustning av den fysiska miljön som insatser för att förbättra de sociala förutsättningarna.

I denna kandidatuppsats genomförs en fallstudie för att undersöka den förnyelse som sker i stadsdelen Husby. I det breda spektrum av åtgärder som kommer att genomföras vid förnyelsen, väljer vi som landskapsarkitektstudenter att fokusera på vårt område i sammanhanget – utemiljön. Uppsatsen kan därför komma att intressera landskapsarkitekter som arbetar med omgestaltning av liknande utemiljöer. Då undersökningen endast inriktas på ett specifikt förnyelseprojekt kan uppsatsen ses som en tidig utvärdering av detta. Därför kan den även vara av intresse för projektets inblandade.

Bakgrund

I Sverige rådde på 1960-talet sedan årtionden tillbaka en svår bostadsbrist och på många håll trångboddhet. Som en lösning på problemet kom regeringen med ett beslut om det så kallade *miljonprogrammet*, som innebar att en miljon bostäder skulle byggas under en tioårsperiod, mellan 1965 och 1974. Perioden kom att kallas för rekordåren. Ambitioner fanns om att skapa trivsamma boendemiljöer, med välplanerade och moderna bostäder tillgängliga för alla (Gelotte & Roos 2004). Bebyggelsen bestod till två tredjedelar av flerbostadshus och en tredjedel utgjordes av småhus (Hall 1999, s. 31).

Stark kritik

Sedan miljonprogrammet genomfördes har det dock kritiserats hårt, både för miljöernas fysiska utformning och för de sociala problem som funnits i ett flertal av dessa områden. Kritiken riktades främst mot de områden som bestod av flerbostadshus. Dessa har bland annat pekats ut som upplevelsefattiga och isolerade med hög arbetslöshet, segregation och kriminalitet (Olsson & Törnqvist 2009). Kritiken mot den fysiska miljön kan till viss del anses berättigad. Planeringen styrdes av de industriella byggmetoder som användes, vilket resulterade i att estetik och upplevelsemässiga värden försumrades (Åström 1993, ss. 92-105). Kritiken mot de sociala förhållandena är dock enligt bland andra Irene Molina, professor i kulturgeografi, obefogad. Problemen bedöms inte kunna kopplas till områdena i sig, utan är resultat av större samhällsproblem (Bradley, Tunström & Wessel 2005, ss. 105-114).

Vad som ofta har hamnat i skuggan av all kritik är alla de kvaliteter som finns i miljonprogrammets områden. Många av dem ligger nära både innerstad och natur, har goda kommunikationer, omfattar en mängd olika boendeformer med välplanerade lägenheter samt erbjuder en unik kulturell mångfald. Idag efter att cirka femtio år har passerat sedan rekordårens byggstart, kvarstår kritiken

samtidigt som många av miljöerna dessutom har blivit mycket slitna. Följden har blivit att det är svårare än någonsin att se områdenas kvaliteter.

Försök till förnyelse då

Ansträngningar att möta kritiken och öka attraktiviteten i områdena genom förnyelse har i princip skett kontinuerligt sedan miljonprogrammet genomfördes. En litteraturöversikt av den övergripande förnyelse som skett och forskning i ämnet har sammanställts av Sören Olsson, arkitekt, och Anders Törnqvist, professor i socialt arbete (2009). De beskriver hur försök att förbättra den fysiska miljön i miljonprogramsområdena påbörjades tidigt, redan på 1970-talets senare hälft. Statliga pengar satsades då på upprustning av de boendes närmiljö. Upprustningen ledde bland annat till att ny växtlighet och möblering infördes, men störst fokus låg på barnens undermåliga lekmiljöer. Enligt Olsson och Törnqvist (2009) blev resultaten av dessa upprustningar inte alltid lyckade. Vad som tycks spelat en stor roll är graden av boendemedverkan. Författarna belyser att det finns en mängd rapporter som visar att resultaten blev betydligt bättre i just de fall som upprustningen skedde genom dialog med de boende.

Från 1970-talet och framåt genomfördes förändringar i förvaltningen. Olsson och Törnqvist tar i sin skrift upp exempel på försök med självförvaltning som syftade till att få de boende mer involverade i skötseln och omsorgen av sin boendemiljö. Dessa försök fungerade i vissa fall. En annan typ av projekt som nämns är så kallade *turn-arounds* som skedde på 1980-talet. Dessa finansierades av statliga lån och bidrag och innebar omfattande ombyggnationer men ibland även ändrade upplåtelseformer. De boende tvingades tillfälligt flytta ifrån sina bostäder, dock hade inte alla råd att flytta tillbaka efter omvandlingarna.

Olsson och Törnqvist (2009) redogör för en vändpunkt inom förortsförnyelse. År 1992 avvecklades allt statligt finansiellt stöd till byggande och förvaltning, vilket ledde till att allmännyttiga bostadsföretag inte längre hade möjlighet att göra något åt bristerna i den fysiska miljön. Samtidigt satsades de statliga pengarna istället på projekt med en social inriktning. Samhällets intresse för sociala problem utvecklades och tyngdpunkten för förnyelse kretsade runt frågor som trygghet och segregation.

Förnyelse aktuell idag

Den förnyelse som sker idag har fått högre prioritet och blivit mer omfattande än tidigare satsningar. I Stockholm är *Vision Järva 2030*, även kallat *Järvalyftet*, ett exempel på detta. Enligt projektets hemsida är visionen för Järvalyftet (Stockholm Stad, u.å.a):

"(...) en långsiktig investering för att förbättra levnadsvillkoren i stadsdelarna kring Järvaområdet: Akalla, Hjulsta, Husby, Kista, Rinkeby och Tensta. Målsättningen är att genom medverkan från boende och samverkan med andra parter skapa en positiv social och ekonomisk utveckling som gör Järva till ett område dit många vill flytta – och stanna kvar."

Järvalyftet innefattar dels förnyelser i den fysiska miljön för att både förbättra boendeförhållandena och skapa en stimulerande och trygg vardagsmiljö, och dels satsningar på utbildning, språkundervisning och fler arbetsplatser för att förbättra den sociala situationen (Stockholm Stad 2012). För att genomförandet av sådana sociala insatser ska märkas är det enligt Olsson och Törnqvist (2009, s. 48) viktigt att det samtidigt sker en fysisk upprustning så att satsningen blir synlig för blotta ögat.

Den fysiska miljön har stor betydelse för huruvida vi trivs och känner oss trygga eller ej (Statens folkhälsoinstitut 2012). För detta spelar den privata bostaden stor roll, men minst lika viktig är miljön utanför. Vid förnyelse är det därför viktigt att inte endast se till renovering av byggnader utan även lägga mycket omsorg på utemiljön.

Syfte

Syftet med uppsatsen är att genom en fallstudie granska utemiljön i ett miljonprogramsområde där förnyelse nyligen har skett och fortfarande pågår. På så sätt ämnar vi ge inblick i hur utemiljöer behandlas vid förnyelse. Uppsatsen redogör för en undersökning av den fysiska förnyelse av utemiljön som har skett inom Järvalyftet och i framtiden kommer fortgå. Utgångspunkten för arbetet är en neutral syn på projektet och dess angreppssätt.

Frågeställning:

Hur behandlas utemiljön vid förnyelse i ett miljonprogramsområde idag?

Uppsatsen kommer ta upp följande delfrågor:

- » *Vad finns det för orsaker till förnyelsen?*
- » *Hur förhåller sig den förnyade fysiska miljön till den ursprungliga?*
- » *Har förnyelsen sett till brukarnas behov och åsikter?*

Begreppsprecisering

De begrepp som används i uppsatsen preciseras nedan. Beskrivningen av de tre första begreppen utgörs av egna tolkningar för att förklara hur de används i uppsatsen. De tre sista begreppen är emellertid förklarade utifrån en allmän användning.

- » *Förnyelse* syftar i denna uppsats till att utveckla en befintlig miljö med avsikt att resultatet ska bli en förbättring. Begreppet kan innefatta upprustning, renovering, rivning och nyanläggning.
- » *Utemiljö* är benämning på det som utgör den yttre fysiska omgivningen, såsom grönska, trafik, husfasader, bostadsgårdar m.m.
- » *Miljonprogramsområde* syftar enbart till den typ av områden från miljonprogrammet som ofta kännetecknas av stora komplex av flerbostadshus med likformig arkitektur, funktionsuppdelning och trafikseparering.
- » *Funktionsuppdelning* innebär att olika ändamål är koncentrerade till skilda ytor. Ett exempel på detta är platser där bostäder och arbetsplatser är förlagda i olika områden (Skoglund & Söderlind 2000, s. 28).
- » *Trafikseparering* är då olika trafikslag, såsom motorfordon, cyklister och fotgängare, genom den fysiska planeringen är åtskilda (Nationalencyklopedin 2013).
- » *Rekordåren* är benämningen på åren 1960-1975 då bostadsbyggandet i Sverige skedde med en rekordhög hastighet. Miljonprogrammet genomfördes under en del av denna period (Hall 1999).

Avgränsningar

I detta avsnitt beskrivs och motiveras de avgränsningar som satt arbetets ramar.

Arbetets omfattning

Målet med arbetet är att genomföra en undersökning av förnyelse som har genomförts och är planerad på platsen i fråga. Resultatet kommer inte innehålla några idéer om hur förnyelsen borde ha skett eller kan kompletteras, då undersökningen inte kommer vara tillräckligt analyserande för att sådana slutsatser ska kunna dras. Undersökningen kommer endast att behandla utemiljön i sammanhanget då det är vad som har pekats ut som miljonprogrammets största brist. Denna avgränsning är dessutom lämplig då ämnet stämmer överens med vår kompetens som landskapsarkitektstudenter.

Fallstudiens objekt

Orten för fallstudien ligger i Stockholms kommun. Denna geografiska avgränsning grundas på det faktum att det i Stockholm idag pågår förnyelse som är unik i sin omfattning. *Vision Järva 2030* utgör en del av denna storsatsning, där stadsdelarna Akalla, Hjulsta, Husby, Kista, Rinkeby och Tensta ingår. Undersökningen avgränsas dock till en stadsdel. Att fokusera på ett fall ger möjligheten att göra en mer djupgående undersökning, jämfört med att studera flera orter. Då vi ändå inte tror att en bredare undersökning kan ge en generell bild av all förnyelse av miljonprogramsområden, skulle detta inte innebära någon större skillnad för resultatet. Den av de sex stadsdelar inom Järvalyftet som fallstudien görs i är Husby. Anledningen till att valet föll på just Husby är att förnyelsearbetet där ligger i framkant.

Metod

I detta avsnitt presenteras inledningsvis en sammanfattning över vår arbetsgång, vilket omfattar en överblick av upplägget, samt hur arbetsfördelningen sinsemellan oss har skett. Under rubriken tillvägagångssätt beskrivs sedan varför vi valt och hur vi använt de metoder som tillämpats i arbetets olika delar.

Arbetsgång

Arbetsprocessen delades in i två delar. Den första delen innefattade en litteraturstudie som redovisas i ett teoriavsnitt. Den andra delen bestod av en fallstudie av den för undersökningen utvalda platsen. Fallstudien redovisas i resultatet. Slutligen diskuteras resultatet och dess betydelse. En reflektion görs även över arbetsprocessen.

Upplägget av arbetets process bedömdes vara lämpligt för uppsatsens syfte, vilket var att genomföra en fallstudie av utemiljön i ett miljonprogramsområde där förnyelse inletts. För att genomföra detta ansåg vi att förståelse för miljonprogramsområdets förutsättningar och kunskap om utemiljöns utformning krävdes, därför gjordes först en studie av relevant bakgrundsteori.

En arbetsfördelning var nödvändig då vi var två personer som utförde arbetet. Ansvar för vissa avsnitt fördelades mellan oss, medan andra skrevs gemensamt. I introduktionen ansvarade Gabriella för *Bakgrund*, medan *Syfte*, *Begreppsprecisering* och *Avgränsningar* skrevs gemensamt. Sara hade ansvar för metodavsnittet, det vill säga *Arbetsgång* och *Tillvägagångssätt*. I bakgrundsteorin var rubrikerna *Miljonprogrammets planeringsideal*, *Brister i miljonprogrammets miljöer* samt *Att skapa en trivsamt gårdsmiljö* Gabriellas ansvar. Sara tog ansvar för rubriken *Att skapa en tilltalande offentlig miljö*. I resultatet ansvarade Sara för delarna *Miljonprogramsområdet Husby* och *Den offentliga miljön*, medan Gabriella ansvarade för delen om *Gårdsmiljöerna*. I diskussionen hade Sara ansvar för *Förnyelsen som påbörjats* och *Offentlig miljö*, Gabriella hade ansvar för *Gårdsmiljö* och *Reflektioner över arbetet* skrevs gemensamt. Att jobba tillsammans ansåg vi hade många fördelar. Vi värdesatte möjligheten att kunna diskutera med varandra under skrivprocessen, därför tillbringades majoriteten av arbetstiden tillsammans. På så sätt kunde vi vara delaktiga i uppsatsens alla avsnitt, trots att många av dem skrevs individuellt. En granskning av all text skedde gemensamt för att få ett enhetligt språk genom hela uppsatsen.

Tillvägagångssätt

För att ta reda på vad som redan skrivits om ämnet gjordes en ämnestäckande sökning i SLU-bibliotekets söktjänst Primo, Google Scholar, samt databasen Epsilon. Några av de sökord som användes i olika kombinationer var; miljonprogrammet, Järvalyftet, Husby, förnyelse, upprustning, utveckling, renovering, utemiljö.

Teoriavsnittet

Bakgrundsteorin omfattade en fördjupning av miljonprogrammets historia och dess problematik, samt ett urval av olika teorier om hur en god utemiljö kan utformas. Vi valde att kategorisera utemiljön i *offentlig miljö* och *gårdsmiljö*, då dessa fyller olika funktioner med olika behov och behandlas följaktligen i skilda teorier. Underlag för samtlig teori fann vi dels genom vår ämnestäckande sökning och dels genom en sökning i bibliotekskatalogen LIBRIS samt söktjänsten bibliotek.se. De sakliga fakta som vi använde oss av hämtades endast från källor som vi bedömde vara pålitliga. Vad gällde de källor från vilka vi valde att ta upp teser och idéer, var det inte lika självklart huruvida de var pålitliga eller ej. Detta ansåg vi dock inte vara något större problem då vi är medvetna om att det inte finns någon absolut sanning i enbart teorier.

Teorierna för den *offentliga miljön* behandlade enbart en aspekt – trygghet. Denna aspekt fann vi vara grundläggande för att kunna skapa en fungerande offentlig miljö som även är tilltalande ur andra aspekter. Vad gäller *gårdsmiljön* fann vi ingen motsvarande utgångspunkt. Istället undersökte vi ett flertal olika aspekter, däribland gårdens olika användningar och betydande beståndsdelar. De teorier vi tittade på fick sedan utgöra grunden för den metod vi använde oss av vid inventeringen i fallstudien.

Fallstudien

Inledningsvis gjordes en faktabaserad fördjupning av Husby, dels för att redogöra för stadsdelens uppbyggnad och dels för att ge inblick i den pågående förnyelsen. Vidare genomfördes en inventering av utemiljön i Husby, denna skedde vid fyra olika tillfällen. Två besök gjordes för respektive inventering (*offentlig miljö* och *gårdsmiljö*), ett under dagtid och ett på natten. Vi ansåg att det var viktigt att inventera platsen vid två olika tidpunkter på dygnet, då ljus och mörker har en stor effekt på upplevelsen av utemiljön och det faktiskt är mörkt i Sverige majoriteten av vinterhalvåret. Vi undersökte därför hur miljöernas utformning fungerade under båda dessa förhållanden. Platsbesöken skedde måndag 6 maj (dag kl. 10-15 och kväll kl. 22-24), torsdag 16 maj (kväll kl. 22-24) och fredag 17 maj (dag kl. 10-15).

Inventeringen utgick från checklistor som vi sammanställt utifrån den litteratur som låg till grund för uppsatsens teoriavsnitt. Vid platsbesöken täcktes först hela Husby in genom en överblickande rundvandring. Att få en uppfattning om stadsdelens olika komponenter och deras samband ansåg vi vara till stor hjälp för den mer detaljerade inventeringen.

Inför inventeringen av den *offentliga miljön* identifierade vi fyra olika beståndsdelar; bebyggelse, gaturum, grönska och gångstråk. För respektive del tittade vi på sex punkter som Boverket i *Plats för trygghet* (2010, s.9) menar är vanliga gemensamma nämnare i trygga miljöer. I checklisten formulerade vi punkterna till följande frågor:

- » Är platsen överblickbar?
- » Finns kontakt med omgivningen?
- » Förekommer mänsklig aktivitet?
- » Går det att orientera sig?
- » Är bebyggelse och vägar integrerade?
- » Är miljön välskött?

Inför inventeringen av *gårdsmiljön* tittade vi på alla kvarter med bebyggelse från miljonprogrammet, varpå vi sedan valde ut ett fåtal representativa gårdar att inventera, baserat på graden av genomförd förnyelse (se under rubriken Resultat för vidare beskrivning). Dessa gårdar granskade vi utifrån Boverkets skrift *Gårdsutveckling i miljonprogramsområden* (2008, ss. 21-28) där fem punkter som anses grundläggande för en lyckad förnyelse tas upp. I checklisten formulerade vi punkterna till följande frågor:

- » Finns en tydlig zonerings?
- » Vad utgör utemiljöns stomme?
- » Finns funktioner för olika slags behov?
- » Finns klimat- och väderskydd?
- » Upplevs gården som trygg?

Bakgrundsteori

I detta teoriavsnitt presenteras först en historisk sammanfattning av miljonprogrammets framväxt och bakomliggande planeringsideologier, därefter ges en överblick av de problem som pekats ut i miljonprogramsområden. Slutligen redogörs för olika teorier om hur en *tilltalande offentlig miljö* respektive en *trivsamt gårdsmiljö* utformas.

Miljonprogrammets planeringsideal

Nedan beskrivs de generella ideal och de tillvägagångssätt som formade rekordårens planering och dess miljöer. Det är dock viktigt att komma ihåg att de är just generella och att många undantag förekommer.

Produktionsanpassning

Beslutet om att genomföra ett *miljonprogram* kom som tidigare nämnts på 1960-talet när bostadssituationen i Sverige inte längre var hållbar. Att bostadsbyggandet inte höll jämna steg med efterfrågan berodde på en hastig befolkningsökning och en ökande inflyttning till städerna (Åström 1993, s. 92). För att lyckas bygga 100 000 bostäder om året i tio år krävdes en industrialisering av byggandet som genom en ökad effektivitet ledde till lägre kostnader och lägre krav på arbetskraft (Gelotte & Roos 2004, s. 10).

Vid byggandet användes ofta prefabricerade element som krävde stora spårbundna maskiner och därmed orsakade storskaliga bostadsmiljöer med likartade byggnader placerade i monotona mönster (Åström 1993, s. 93). De industriella byggmetoderna krävde i många fall plansprängning av terrängen för att maskinerna skulle kunna användas (Åström 1993, s. 93).

Liksom man arbetade för en logisk struktur i bostadsområdena, följdes ett rationellt tänkande vad gällde lokaliseringen av stadsdelarnas olika funktioner. Ett av de stadsbyggnadsideal som rådde under rekordåren var funktionsseparering. Olika verksamheter och användningsområden placerades tydligt åtskilda, man bodde i renodlade bostadsområden, medan affärer och service fanns koncentrerade i ett centrum och arbetsplatserna respektive störande industrier låg i områden för sig (Skoglund & Söderlind 2000, s. 28).

Trafikplanering och SCAFT

Efter andra världskriget började privatbilismen öka kraftigt och kom med åren att allt mer påverka, och till viss del lägga grunden för, stadsplaneringen (Nyström & Tonell 2012, s. 157). Så som trafikplaneringen såg ut under miljonprogrammet kan den nästan lika gärna benämnas trafikseparering istället. Detta har sin grund i en rapport som särskilt styrde stadsplaneringen under rekordåren – *SCAFT 1968: Riktlinjer för stadsplanering med hänsyn till trafiksäkerhet* (Nyström & Tonell 2012, s. 158). Rapporten är framtagen av gruppen SCAFT som står för *Stadsbyggnad, Chalmers, Arbetsgruppen för Forskning om Trafiksäkerhet*. Den övergripande strategin i *SCAFT 1968* för att uppnå en säker trafikmiljö var inte att begränsa bilen, utan istället att gynna dess framkomlighet genom att skilja motortrafiken från cyklister och fotgängare (Nyström & Tonell 2012, s. 158). Även om bilen var det som prioriterades, kom SCAFT-planeringen i många fall att skapa säkra och bilfria bostadsområden och centrummiljöer.

Innehållet i *SCAFT 1968* sammanfattas i en doktorsavhandling, skriven av Anders Hagson, forskare i arkitektur vid Chalmers tekniska högskola. Inledningsvis redogör Hagson (2005, ss. 32-36) för de fyra grundprinciper som *SCAFT 1968* bygger på. Den första principen beskriver vikten av att lokalisera olika verksamheter för att undvika konflikter mellan fotgängare och motortrafik. Till exempel bör skola och bostäder placeras så att barn slipper korsa stora vägar. Parkeringar ska koncentreras till en samlad plats, utanför bostadsgårdarna och centrummiljöerna. Den andra principen som beskrivs handlar om att alla olika trafikslag ska separeras. Motortrafik sker på trottoarfria gator, medan gång- och cykeltrafik hänvisas till avskilda stråk, allt för att undvika konflikter och olyckor. Den tredje principen som Hagson (2005) redogör för handlar om att differentiera inom varje trafiknät för att ytterligare öka effektiviteten. Exempelvis ska man åtskilja snabb genomfartstrafik från långsam lokaltrafik. Den sista grundprincipen går ut på att skapa överskådlighet. Hagson (2005) beskriver hur man strävade efter att anlägga raka bilvägar utan störande objekt längsmed, för att ge bättre sikt och minska risken för olyckor.

De tydliga utformningsprinciperna i *SCAFT 1968* kompletteras med figurer och diagram som i detalj förklarar hur de olika typerna av gatorna ska dras i en stadsdel (Hagson 2005, ss. 34-35). Förenklat handlar det om matning med en huvudled utanför stadsdelområdet som sedan förgrenar sig in i området (Skoglund & Söderlind 2000, s. 31). En matargata dras från huvudleden genom området och från denna går så kallade säckgator, det vill säga återvändsgator, fram till parkeringshusen som ligger invid bostadskvarteren (Gelotte & Roos 2004, s. 26). Gång- och cykelvägar löper som ett separat system, som i brytpunkterna med biltrafiken passerar genom gångtunnlar eller över gångbroar (Hagson 2005, s. 34).

Utformning av utemiljön

Liksom funktionsseparering och ett rationellt tänkande präglade trafikplaneringen och husbyggandet i miljonprogramsområdena, genomsyrade det även utformningen av utomhusmiljöerna. Det publicerades en mängd olika skrifter och rapporter som gav tydliga instruktioner om hur utemiljön skulle utformas (Gelotte & Roos 2004, s. 38). Planerandet av barns utemiljöer gavs särskilt stor uppmärksamhet. Riktlinjer fanns om lekplatsers krav på säkerhet, storlek och avstånd från bostaden. Dessa följdes grundligt, men utformningen fick inte alltid ett lyckat resultat, ofta bestod innehållet i lekplatserna endast av några få fantasilösa lekredskap (Hall 1999, ss. 51-52).

I de fall där plansprängning ägde rum ledde det till att all befintlig vegetation togs bort, för att sedan tillföras på nytt i efterhand (Åström 1993 s. 93). På bostadsgårdarna kunde underjordiska parkeringsgarage i vissa fall förekomma. Deras konstruktion kunde dock inte bära det tjocka jordlager som den större växtligheten krävde, istället placerades buskar och enstaka träd ofta i upphöjda planteringslådor på gårdarna (Hall 1999 ss. 52, 155). Överlag var vegetationen ekonomiskt lågt prioriterad. Vid valet av växter togs ingen hänsyn till de estetiska kvaliteterna, istället satsade man på växter med rumsbildande funktion, låga skötselkostnader och hög tålighet (Hall 1999 ss. 52, 155).

Brister i miljonprogrammets miljöer

Som tidigare nämnts har miljonprogrammets områden fått utstå mycket kritik, där en rad olika problem har pekats ut. Vid förnyelse är det viktigt att veta vad som är de faktiska bristerna, för att man ska kunna åtgärda dem. Det kan emellertid vara svårt att skapa denna konkreta problembild. Handlar det om dåligt underhåll och skötsel, eller om ett grundläggande fel i strukturen? I detta avsnitt presenteras två olika synsätt på problematiken.

Förlegad struktur

I Boverkets rapport *Gårdsutveckling i miljonprogramsområden* (2008) diskuteras brister i miljonprogramsområden. Bland annat refereras till Inger Bergström, planforskare vid Stockholms universitet, som påstår att felet ligger i att områdenas struktur idag har blivit omodern (Boverket 2008, ss. 13-15). Till exempel säger Bergström att områdena byggdes för den typiska kärnfamiljen med en hemmafru som tog hand om barnen på dagarna och nyttjade de många lekparkerna. Idag bor där istället flera ensamstående, studenter och pensionärer, som har behov av en annan typ av utemiljö. Ett annat problem som Bergström tar upp är att folk lever ett mer aktivt liv idag. I och med de funktionsseparerade miljonprogramsområdena tvingas folk ta sig därifrån så fort de vill träna, shoppa och liknande.

Vad gäller synen på estetik har den också förändrats. Bergström pekar på det faktum att dåtidens ideal om funktion och enkelhet idag har bytts ut mot en strävan efter variation och mångfald. Hon menar att den stela strukturen i miljonprogrammets områden förhindrar social integration och folkliv, som skulle kunna leda till mer befolkade och tryggare utemiljöer. Enligt Bergström krävs en förnyelse av strukturen för att miljonprogramsområdena ska fungera som goda boendemiljöer i dagens och framtidens samhälle.

Fysiska svagheter

År 2010 publicerades ett examensarbete om förnyelse i miljonprogramsområden från två studenter på Blekinge tekniska högskola (Gustafsson & Törngren 2010). Författarna genomförde en fallstudie av sex storskaliga miljonprogramsområden och identifierade därefter fem generella problem i dessa; storskalighet och likformighet, stora ytor och dåliga kopplingar, odefinierade ytor, låg aktivitet, samt oattraktivitet och slitage (Gustafsson & Törngren 2010, ss. 60-66).

Det första och mest grundläggande problemet som författarna pekar på är storskaligheten i områdena. Många av byggnaderna är för stora för den mänskliga skalan och utemiljön rymmer långa obrutna siktlinjer. Dessutom är arkitekturen och utemiljöns utformning likformig. En följd av detta är att orienteringen i området blir svår.

I den fysiska miljön finns gott om stora tomma ytor, vilket också identifieras som en brist då de mestadels upplevs som oplanerade och öde. Detta problem innebär samtidigt många möjligheter att göra något av ytorna, men så länge de fortfarande saknar kvalitet tillför de inget. Problemet gäller även många av de grönområden som finns mellan bostadsenklaverna, som istället fungerar som barriärer mellan dessa. Detta gör att hela bostadsområdet kan uppfattas som splittrat och osammanhängande.

Ytterligare ett av de fem problem som Gustafsson och Törngren (2010) pekar på är förekomsten av stora och tomma ytor. Dessa saknar nästan alltid en tydlig funktion och upplevs då som missköta. Sådant kan minska ytornas attraktivitet och därmed användandet av dem. En annan faktor som kan orsaka en lägre användning av ytor är om oklarhet råder över offentlighetsgraden. Folk vill ofta veta om en plats är privat eller till för offentliga aktiviteter. Zoneringen måste med andra ord vara tydlig, exempelvis genom avgränsningar av olika slag. Detta råder det dock enligt författarna brist på i miljonprogrammets miljöer.

Ett av de idealen som präglat miljonprogrammet är funktionssepareringen, något som vid upprepade tillfällen har kritiserats. Denna separering har som tidigare nämnts gjort att områdena till största del bara består av bostäder och saknar arbetsplatser. Det problem som Gustafsson och Törngren (2010) identifierar är att dessa områden följaktligen är folktomma på dagtid, med undantag av områdets centrum. Där kan visst folkliv förekomma, men dit tar man sig oftast via ett enda stråk.

En i grunden dålig gestaltning vars miljöer idag dessutom har blivit slitna, är vad författarna identifierar som den femte bristen. Detta intryck av misskötsel minskar områdenas attraktivitet. Vid upprustningar anser Gustafsson och Törngren (2010) att det är av stor vikt att inte få ett resultat som är allt för kontrasterande mot det gamla. Det kan leda till att problemet med de slitna miljöerna förstärks.

Att skapa en tilltalande offentlig miljö

Den offentliga miljön fyller många viktiga funktioner. Samtidigt som den håller ihop den bebyggda miljön har den också stor inverkan på områdets identitet. Det offentliga rummet utgör dessutom en gemensam arena för alla människor, vilket följaktligen ställer höga krav på dess kvalitet (Berglund, Sjöström & Åström 2004, s. 30). Att vistas i den offentliga miljön kan, beroende av en mängd olika orsaker, ge upphov till lika många olika upplevelser. Hur den fysiska miljön i detalj påverkar oss är individuellt, men övergripande likheter och samband finns att urskilja. Vad som visat sig vara grundläggande för att en miljö ska vara tilltalande är att den upplevs trygg (Boverket 2008).

Enligt en statistisk undersökning från Brottsförebyggande rådet år 2012 känner sig sjutton procent av Stockholms invånare otrygga när de vistas ute i det egna området om kvällen (Brottsförebyggande rådet 2012). Rädsla att utsättas för brott är också en av de främsta anledningarna till att folk väljer att inte vistas i den offentliga miljön eller aktivt undviker vissa platser (Berglund & Jergeby 1998, s. 50). Att känna sig otrygg hänger tätt samman med vad den fysiska miljön uttrycker.

I Boverkets skrift *Plats för trygghet* (2010, s. 9) redovisas sex gemensamma nämnare för miljöer som upplevs trygga; de är överblickbara, ger kontakt med omgivningen, har mänsklig aktivitet, går att orientera sig i, integrerar bebyggelse och vägar samt är omskött. Vad för insatser som krävs för att skapa trygghet i den offentliga miljön varierar dock för olika områden och deras inbördes delar. Nedan beskrivs tre omständigheter som i den offentliga miljön ofta genererar känsla av otrygghet.

Ensliga områden

En faktor som skapar trygga platser är mänsklig aktivitet. Platser där det finns människor upplevs helt enkelt som tryggare än de som är öde (Boverket, 2010, s. 71). Studier visar att folk tenderar att välja att vistas på platser där det redan finns människor (Gehl 2010, ss. 23-25). Hur gör man då för att skapa folkliv i den offentliga miljön? Ett svar på frågan hittar man i arkitekten Jan Gehls studier. Han redogör för att det finns ett starkt samband mellan graden av mänsklig aktivitet och kvaliteten i den fysiska miljön (Gehl 2010, ss.10-11). Hans undersökningar visar att platser av god kvalitet används av en mängd olika skäl medan en kvalitetsfattig plats tenderar att endast användas till nödvändiga aktiviteter, som till exempel genompassande. Vad som är en kvalitativ miljö är sedan självklart en omfattande fråga.

Mänsklig aktivitet är ett viktigt inslag för att platser inte ska upplevas som ödsliga, men även bra belysning kan bidra till detta. En upplyst plats känns trygg då man får en överblick av den och man kan se om det rör sig andra människor där och i sådant fall vilka (Boverket 2010, s. 73). Dock är det inte så enkelt som att bara öka belysningen på alla otrygga platser. Behovet av mänsklig närvaro väger tyngre än belysningsbehovet, därför kan det vara en idé att medvetet låta vissa platser, som inte används nattetid, vara mörka (Boverket 2010, s. 71). Detta skulle leda till att folk förstår att den icke upplysta platsen inte ska användas alls vid den tiden på dygnet. På så sätt försvinner problemet med att platsen upplevdes otrygg av de få som vistades där.

Ombytlig grönska

Många människor kan nog känna att de mår bra av att vistas i naturen. Idag finns dessutom forskning som visar på hur naturen positivt påverkar oss, genom stresslindrande och återhämtande effekter (Ottoson & Ottoson 2006, s. 8). Natur och annan grönska i anslutning till bostadsmiljön ses ofta som något värdefullt. Boverket har tagit fram en skrift, *Bostadsnära natur* (2007) som behandlar vikten av sådan grönska. I skriften förespråkas ett maximalt avstånd från bostaden till grönområden på 300 meter för att dessa ska användas regelbundet och därigenom främja en god fysisk och psykisk hälsa (Boverket 2007, ss. 14-17).

Grönska är ur ett trygghetsperspektiv dock ett svårhanterligt element då den kan ge ett mycket växlande intryck. Problematiken beskrivs i Boverkets skrift *Plats för trygghet* (2010, ss. 40-44). Ett av problemen som tas upp är grönskans förmåga att byta skepnad under olika årstider och olika tidpunkter på dygnet. På sommaren kan exempelvis ett grönt lövverk upplevas tryggare än dess kala skepnad under vinterhalvåret. Samtidigt genererar det dock otrygghet då löven förhindrar möjligheten att se vad som finns på andra sidan. Likaså kan en tät skogsdunge på dagen upplevas fridfull medan den så fort det blir mörkt istället upplevs skrämmande.

Som svar på detta dilemma presenterar Boverket en lista med några saker att tänka på vid planering och utformning av grönska i den fysiska miljön (Boverket 2010, s. 44). Punkterna i listan behandlar bland annat vikten av mänsklig aktivitet i grönområden och rekommenderar att dessa utformas med tydliga mötesplatser som möjliggör olika typer av aktivitet. En annan punkt som tas upp är balansen mellan grönskans värden och kraven på trygghet. För att bevara de positiva värdena gäller det att vid till exempel gallringsåtgärder inte ta bort mer än nödvändigt.

Ensamma transporter

Att transportera sig är för många ett dagligt måste. Själva resan upplevs ofta inte som otrygg, däremot är det vanligt att känna sig otrygg på väg till och från själva transportmedlet, särskilt då man är ensam. I dessa fall handlar det exempelvis om att behöva gå förbi ett mörkt buskage, följa en ödslig gångväg eller kanske gå genom en mörk tunnel. Många förknippar dessutom busshållplatser, parkeringsområden och garage med otrygghet. Sådana miljöer kan vara ödsliga, övergivna och sakna omslutande bebyggelse (*Trafik för en attraktiv stad* 2007, s. 39).

För att motverka otrygga upplevelser i det vardagliga resandet har Boverket kommit med ett flertal konkreta tips på hur den fysiska miljön kan utformas (Boverket 2010, ss. 22-25). I hållplatslägen belyser de bland annat vikten av att uppsikten och överblickbarheten är god. Hållplatsen bör därför inte vara placerad undangömt eller intill ett buskage, utan ytorna runtom ska vara fria och platsen väl belyst. Viktigt är också att den ligger nära bebyggelse och målpunkter (Boverket 2010, ss. 22-23). Vad gäller parkeringsutrymmen bör enligt Boverket (2010) inte heller dessa förläggas avsides eller på ensliga platser. Om det är ett parkeringsgarage kan byggnadens material spela roll. Transparenta material rekommenderas, medan betong bör undvikas. Fler än en in- och utgång, god belysning och skyltning är även viktigt (Boverket 2010, ss. 24-25).

Att skapa en trivsam gårdsmiljö

Boendemiljön inkluderar bostaden och den närliggande miljön, som till exempel gården. Det är viktigt att de boende trivs och när nöjda med sin boendemiljö, då dess fysiska egenskaper har inverkan på de boendes hälsa (Statens folkhälsoinstitut 2010, s. 12). Undersökningar visar att majoriteten av vuxna människor inte i någon större utsträckning vistas på sin gård, då den av olika anledningar inte upplevs vara tilltalande (Berglund & Jergeby 1998, s. 17). Detta tyder bland annat på att många gårdar brister i sin utformning. Förbättrande åtgärder för att öka trivseln på gården skulle kunna locka fler att vistas där.

Boverket (2008, ss. 21-28) tar upp ett antal faktorer som bör utgöra en grund vid förnyelse av gårdsmiljöer; zonerings, utemiljöns stomme, funktioner och möblering, klimat- och väderskydd samt trygghet. Dessa fem punkter beskrivs nedan. Funktion och trygghet undersöks mer djupgående under egna rubriker, då vi anser dessa punkter vara mer omfattande och komplexa än övriga.

Gårdens användningsområden

Landskapsarkitekten Eva Kristensson har i sin avhandling *Rymlighetens betydelse* (2003) tittat på användningen av bostadsgården. En intressant slutsats hon drar är att av alla de aktiviteter som sker på bostadsgården kan man identifiera fyra användningsområden, som kan sammanfattas i gårdens fyra olika roller. Gården ska fungera som en förlängning av hemmet och som lekmiljö för barnen, men även som en plats där de boende kan mötas eller bara njuta av utsikten över gården.

Definitionen av bostadsgården som en fortsättning på hemmet är bred och kan innebära allt från att sitta och läsa en bok eller sola, till att leka med sina barn eller umgås med vänner. Gården används följaktligen både av barn och av vuxna. Enligt landskapsarkitekten Ulla Berglund och sociologen Ulla Jergeby (1998, ss. 61-62) är detta mycket viktigt att ta hänsyn till i planeringen. De menar dessutom

att både barn och vuxna i sin vistelse på gården har syftet att se och träffa människor, samt att bli sedda. Berglund och Jergeby (1998) visar på att det är viktigt för barn att ha sina egna platser på gården, där de vuxna inte lägger sig i. Vad gäller utformningen av lekplatserna är det en stor utmaning att skapa stimulerande och uppskattade sådana. Barn tycks vara föga roade av prydliga lekplatser med katalogbeställda lekredskap (Berglund & Jergeby 1998, s. 62), men receptet på en lyckad lekmiljö är svårt att ge.

Gården är det utrymme som man har gemensamt med sina grannar. En logisk följd är att gården blir en viktig social arena för de boende där mänskliga möten kan ske förutbestämt eller uppstå spontant (Kristensson 2003, ss. 426-430). Socialt umgänge kan vara ett uppskattat inslag i gårdsmiljön, men att enbart se och höra andra människor, en slags passiv kontakt, kan vara nog så tillfredsställande (Gehl 2010, s. 13).

I sin avhandling har landskapsarkitekten Eva Kristensson (2003) undersökt ett antal gårdar från miljonprogrammet. Intervjuer med de boende visade på att de såg det som en självklarhet att gården ska vara en grön och vacker plats (Kristensson 2003, s. 431). Grönska tycks vara återkommande när boende talar om vad de anser höjer en gårds estetiska värden.

Trygghet på gården

Bostadsgården är som tidigare nämnts nära sammankopplad med den privata bostaden. Liksom man vill känna sig trygg hemma vill man känna trygghet i hemmets omgivning, det vill säga på gården. I skriften *Bostadsområdet: en hälsofrämjande arena* från Statens folkhälsoinstitut (2010, s. 36), pekas social kontroll ut som en grund för en trygg och säker bostadsgård. Med social kontroll menas ”att det alltid finns en möjlighet att någon ser vad som händer” (Statens folkhälsoinstitut 2010, s. 36). På gården innebär detta att utsikten över den och sikten ut från den bör vara god. Bland annat vill småbarnsföräldrar kunna ha god uppsikt från bostaden över sina barn som leker på gården, liksom en tydlig blick över gårdens utgångar (Berglund & Jergeby 1998, s. 19). Här finns risk för att en konflikt uppstår. Komplementbyggnader, som tvättstuga och miljöstuga, kan med fördel användas för att skapa rumslighet och avgränsningar på gården (Berglund & Jergeby 1998, s. 65) men placeringen av byggnaderna vid gårdens in- och utgångar förhindrar uppsikten över dessa.

En bostadsgård kan upplevas vara en trygg plats även för utomstående. Berglund & Jergeby (1998, s. 19) talar om att ett stråk över en gård kan vara en uppskattad genväg, som känns trygg tack vare alla de vakande ögon som finns i bostäderna. Samtidigt pekar författarna på det faktum att man som boende inte vill ha främlingar som rör sig så tätt in på sin bostad. Vid placering av gångstråk bör man tänka på att inte placera dessa tvärs genom gården eller allt för nära byggnadernas entréer (Berglund & Jergeby 1998, s. 65).

Det finns en mängd åtgärder som kan genomföras för att öka tryggheten på otrygga gårdar. Statens folkhälsoinstitut (2010, s. 36) listar en rad faktorer att undersöka, bland annat nämns belysning och vegetation. En väl upplyst gård utan skymmande vegetation är av stor vikt och bidrar till den sociala kontrollen. Brott och öppet missbruk nämns som andra viktiga faktorer som skapar känsla av otrygghet. I de fall där sådant förekommer ges en negativ bild av gården, vilket minskar användningen av den (Statens folkhälsoinstitut 2010, s. 36). Dessa faktorer gäller självklart inte enbart bostadsgårdar, utan samma åtgärder kan behöva göras i andra offentliga miljöer.

Utformning av gården

Boverket (2008, ss. 24-26) talar om *utemiljöns stomme* som det som bygger upp en gård. Den består av relativt konstanta beståndsdelar som träd, murar, byggnader och markbeläggning. Boverket menar att en väl fungerande stomme kan bibehållas över tiden medan innehåll och funktion förändras. Ett liknande resonemang förs av Berglund och Jergeby (1998, s. 67). De anser att det är av stor vikt att vid anläggande av nya gårdar undvika alltför detaljerad planering, för att i framtiden möjliggöra anpassning till boendes olika former av användande.

Gårdens användning ställer krav på innehållet. För att exempelvis skapa bra miljöer för lek och möten är det grundläggande att förse gården med stimulerande lekredskap och varierande sittplatser. Något som också styr utformningen av gården är zoner. Boverket (2008, ss. 21-24) talar om fyra typer av zoner och beskriver dem enligt följande: Den *offentliga zonen* är en plats där alla rör sig och dessa ligger ofta utanför eller intill gården. Det kan till exempel omfatta gångstråk och parkeringar. Själva gården benämns ofta som en *halvoffentlig zon* och är en plats för stillsam tillvaro, umgänge eller lek. I den *halvprivata zonen* känner man igen alla som rör sig. Det handlar om trapphus och gemensamma entréer. Till sin egna *privata zon* har endast de boende tillgång, den kan till exempel utgöras av en uteplats som ligger intill huset. Dessa skapar en mjukare övergång mellan hus och gård.

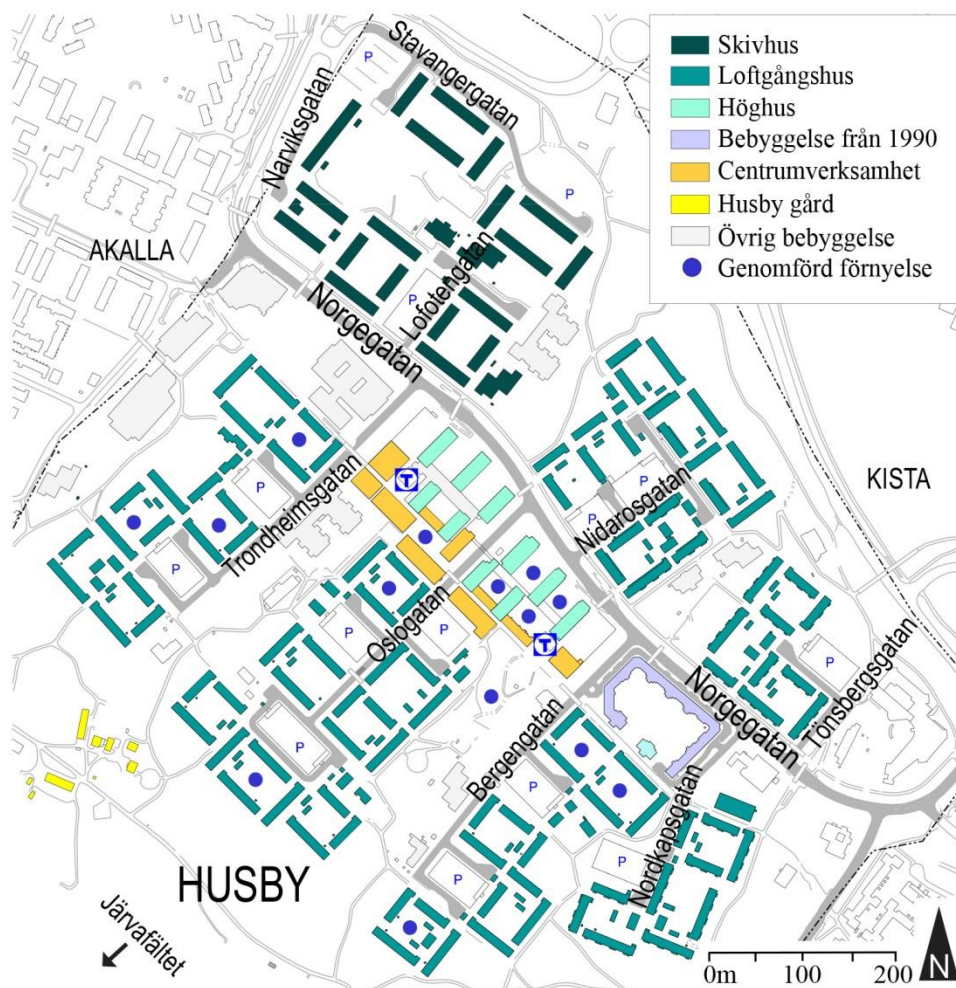
För att möjliggöra trivsamt vistelse på gården är vädret något man bör ta i beaktning. Man kan inte styra över det, men däremot går det att skapa goda förutsättningar för ett bra mikroklimat. Solens strålar är viktigt att ta tillvara på genom exempelvis placering av sittplatser i söderläge. Samtidigt finns det stunder under sommaren då skugga är absolut nödvändigt (Boverket 2008, s. 28). För att gårdsmiljön ska vara behaglig att vistas på oavsett väder är även regn- och vindskydd något att tänka på. Att skapa platser med lä kan vara svårt då placeringen av byggnader spelar stor roll. Tät och låg bebyggelse skyddar från blåst medan enskilda och höga byggnader tvärtom fångar vindar och riktar ner dem, vilket skapar blåsiga platser (Gehl 2010, s. 177).

Resultat

Nedan presenteras resultatet av arbetets granskning av utemiljön i ett miljonprogramsområde där förnyelse nyligen har skett och fortfarande pågår. Inledningsvis redovisas en faktabaserad fördjupning av *Miljonprogramsområdet Husby*, följt av en sammanställning av de två inventeringarna som gjordes i stadsdelens utemiljö. Denna beskrivs under rubrikerna *Den offentliga miljön* respektive *Gårdsmiljöerna*.

Miljonprogramsområdet Husby

Knappt tjugo minuters tunnelbanefärd västerut från Stockholm ligger Husby. Stadsdelen gränsar till Akalla och till Kista (se *Figur 1*) och utgör tillsammans med dessa samt Hjulsta, Rinkeby och Tensta det område som kallas Järva. Karakteristiskt för orterna är deras naturnära lokalisering på Järvafältet samt att de till största del växt fram under rekordåren. År 2012 beräknades den totala befolkningmängden i Järva vara cirka 66 000 invånare, av dessa bor en knapp femtedel i Husby, det vill säga cirka 12 000 personer (Stockholm Stad, u.å.b).

Figur 1. Karta över Husby som visar de olika bebyggelsetyperna samt var förnyelse har skett. Publicerad med tillstånd av Svenska Bostäder. Bearbetning: författarna.

Stadsdelens förutsättningar

Husby är en totalt trafikseparerad stadsdel med ett system där människor och bilar rör sig på olika nivåer. Genom stadsdelens mitt löper en nersänkt matargata, Norgegatan, som delar området i en nordlig respektive sydlig del. Ett nätverk med gångbroar gör det möjligt att som fotgängare röra sig mellan dessa. Norgegatan förgrenas i ett antal säckgator (Stavangergatan, Narviksgatan, Lofotengatan, Trondheimsgatan, Oslogatan, Nidarosgatan, Bergengatan, Nordkapskatan samt Tönsbergsgatan) med angöring till de olika bostadskvarteren och dess parkeringsgarage (se *Figur 1*). Även dessa gator överbryggas med gångbroar.

Utmärkande för Husby är även funktionsseparering. Stadsdelens bostadskvarter är renodlade medan service och verksamhetslokaler finns samlade i det centrumstråk som sträcker sig mellan tunnelbanans två uppgångar.

Husbys bostadsbebyggelse (se *Figur 1*) består till största del av fem våningar höga loftgångshus. Förutom det faktum att byggnaderna på de olika gatorna har olika färgkodning på fasaderna, är de identiska. Kvarteren är konsekvent utformade med huskroppar vinkelrätt placerade runt om en gemensam bostadsgård. På varje gård finns små servicebyggnader i form av tvättstuga och sophus. Förutom loftgångshusen finns även i västra Husby ett antal kvarter med sex våningar höga skivhus utan loftgångar, samt tio höghus placerades längs centrumstråket. Bostadsområdena separeras av instickande naturmark med lekpark, dagis och skolor.

Utöver bebyggelsen från rekordåren finns även ett kvarter i centrum från 1990-talet samt kulturarvet Husby gård, gränsande till Järvafältet, där en konst- och hantverksförening finns (se *Figur 1*). Längs med Järvafältet ligger även kolonilottsområden och fotbollsplaner.

Kommunens planer

I april år 2011 lades det fram ett förslag till en strukturplan för Husby. Förslaget bottnade i målpunkter från *Vision Järva 2030* och behandlade främst frågor om den offentliga miljön, bebyggelsen och gatustrukturen (Stadsbyggnadskontoret Stockholm 2011). Förslaget på möjlig utveckling av Husby mötte dock stor opposition från stadsdelens invånare (se *Figur 2*) och olika intresseorganisationer så som den lokala organisationen Megafonen, Nätverket Järvas framtid, lokala föreningar, m.fl. I den debatt som väcktes fanns en samlad åsikt om att man i utformandet av strukturplanen förbisett de boendes åsikter (se bland annat Megafonen u.å. och Nätverket Järvas framtid u.å.). En av frågorna som mötte störst kritik var frågan om att förändra områdets gatustruktur och därmed luckra upp trafiksepareringen, då många bara ser fördelarna med de bilfria miljöerna som separeringen skapar (Megafonen 2013). De protester som följde har lett till att planerna på att förändra trafiksepareringen har dragits tillbaka (se *Figur 3*) och att det ännu inte finns någon godkänd strukturplan för Husby, vilket gör att stadsdelens slutgiltiga strukturförnyelse fortfarande är oklar (Stadsbyggnadskontoret Stockholm 2012). Detta har dock inte resulterat i att alla förnyelseinsatser i Husby har stannat av.

Vad gäller Husbys park- och naturmark finns information om dess framtida utveckling i Rinkeby-Kista Parkplan (Stockholm Stad 2006). Parkplanen behandlar hela stadsdelsområdet utifrån några övergripande mål, som sedan tillämpas på detaljnivå med förslag på åtgärder och prioritering för varje enskild stadsdels olika grönytor. Rent konkret eftersträvas att förstärka områdenas

ursprungliga naturliga karaktär, höja tryggheten i de gröna stråken, göra orienterbarheten i grönområdena bättre, placera ut konst i den offentliga miljön, bredda parkernas användningsområden för att möta fler olika behov samt öka skötselinsatserna där besöksstrycket är som hårdast.

I parkplanens avsnitt om Husby finns tolv platser beskrivna och inventerade, följt av olika förslag på förbättring. Några av de behov som efter inventeringen pekades ut var bland annat gallring i brynzoner, förbättrad skyltning, utbyte av möbler, lekutrustning och material. I topp på prioriteringslistan hamnade upprustning av Husbyparken, ett projekt som kom att påbörjas år 2012 och som idag står färdigt.

Figur 2. (t.v.). Meddelande på en anslagstavla från Gunnar, Husbybo sedan 36 år tillbaka och motståndare till strukturplanen. Foto: författarna. Figur 3. Tidningsartikel med nyhet om att gångbroarna får vara kvar i Husby, fäst på en av dessa. Foto: författarna.

Fastighetsägarnas projekt

Som största fastighetsägaren inom Järvalyftet utgör Svenska bostäder en viktig aktör. Fastighetsjätten har stora visioner för områdena i Järva som rör både förnyelse av bebyggelsen och i stadsmiljön. Man vill bland annat uppnå en högklassig förvaltning, öka tryggheten samt skapa fungerande och attraktiva stadsdelar (Svenska Bostäder u.å.a). I en informationsvideo understryker Svenska bostäders VD och ordförande i Järvalyftets samordningsgrupp bland annat vikten av att prioritera trygghetsfrågor. Han jämför en trygg stadsdel med ett slutet kretslopp, dvs. att precis alla miljöer ska vara trygga, såväl bostaden som tunnelbanan (*Pelle Björklund, VD i Svenska Bostäder, berättar om satsningar på Järva och om fördomar som inte stämmer* 2013). I ett samarbete mellan bland annat boende, fastighetsägare, närpolis och stadsdelsförvaltningen bedriver Svenska Bostäder kontinuerligt trygghetsvandringar i Järva för att kunna identifiera brister i utemiljön och sedan göra den tryggare (Svenska Bostäder 2010).

I Husby äger Svenska bostäder cirka 3800 fastigheter, varav alla ska byggas om. Detta är dock en tidskrävande process som kommer ske successivt och ta många år. Dessutom är det viktigt att nämna att detta kommer medföra en viss hyreshöjning. I dagsläget är endast ett fåtal av kvarteren färdigrenoverade. I den

upprustning som skett har husen dels renoverats invändigt, men det ska också ha skett förbättringar i den yttre miljön. Ett av målen med kvartersupprustningarna är att göra alla gårdar riktigt trivsamma genom att *”(...)skapa trygga, intressanta miljöer, med plats för lek och umgänge”* (Svenska Bostäder, 2010). Svenska bostäder strävar även efter att utformningen ska ske tillsammans med de boende.

Även andra fastighetsägare i Husby har investerat i Järvalyftet. Med start år 2007 genomförde Wallenstam en upprustning av ett fåtal av sina fastigheter, fem av höghusen invid centrum. Målet var att lyfta hela bostadsmiljön till en attraktiv och inbjudande plats. Förutom att byggnaderna målades om, fick nya balkonger och entréer skedde också en upprustning av gårdsmiljön. I pressmeddelandet inför förnyelsen konkretiserades detta i att bland annat *(...) skapa öppna och ljusa gångstråk samt grönskande uteplatser som inbjuder till liv och rörelse”* (Wallenstam 2007). Idag har samtliga av Wallenstams 1500 lägenheter i Husby bytt ägare och förvaltas av Broadgate & Stendörren Fastigheter. Några förnyelseinsatser från Stendörrens håll verkar ännu inte vara påbörjade.

Medborgardialog

I samband med Järvalyftet påbörjades år 2009 ett omfattande dialogarbete med de boende och verksamma i respektive stadsdel. Järvdialogen är ett initiativ av Stockholms stad, Svenska Bostäder och Hyresgästföreningen med målsättning att utgöra det underlag varefter förnyelsen av Järva ska ta form (Svenska Bostäder 2009). Vid genomförandet fanns planerare, fastighetsägare, Hyresgästföreningen och förvaltare på plats i respektive stadsdel, för att informera och ta emot åsikter från de boende. Dialogarbetet har sammanställts av inblandade arkitektkontor och finns tillgängligt på Järvdialogens hemsida (Svenska Bostäder u.å.b). I redovisningarna framgår att metoderna som använts för att få fram de boendes åsikter är intervjuer på stan, enkätundersökningar, rundvandringar i stadsdelen och utställningar med workshops.

I Husby har sammanlagt 2000 personer kommit med synpunkter och förslag, vilket har resulterat i cirka 8000 åsikter om stadsdelen och dess utveckling (Svenska Bostäder 2009). Under de fem dagar som dialogen ägde rum i Husby fanns en tydlig uppmuntran från tjänstemän och politiker att engagera de boende att delta (*15 000 Järvabor deltog i Järvdialogen* 2009). Man talade om att dialogen var de boendes direkta inflytande över stadsdelen samt att de också var experterna i sammanhanget.

Huruvida de åsikter som kom in sedan i realiteten behandlats har blivit en omskriven fråga. I ett flertal artiklar i DN debatt har medborgarinflytandet inom Järvalyftets kritiserats hårt (Al-Khamisi & Gerecci 2012). Den lokala organisationen Megafonen är en av dem som beskriver medborgarinflytandet som misslyckat. Av alla de åsikter som kom in under dialogtillfället tycker de sig inte se ett enda exempel på att hänsyn har tagits till dessa i förnyelsearbetet. Megafonen ställer sig frågan *”Hur mycket är en dialog värd utan handling och faktiska åtgärder?”* (Al-Khamisi & Gerecci 2012).

Den offentliga miljön

Sammanställningen av inventeringen av de fyra beståndsdelarna i den offentliga miljön, parades ihop till två rubriker; *Bebyggelse och gaturum* samt *Grönska och gångstråk*. Grupperingen baserades på att det var tydligt hur dessa beståndsdelar just i Husby parvis påverkade och var sammanlänkade med varandra för upplevelsen av trygghet.

Bebyggelse och gaturum

Det faktum att Husby är en fullständigt trafikseparerad stadsdel skapar speciella förhållanden för områdets bebyggelse och gaturum. Boverkets trygghetsfaktorer (överblickbarhet, kontakt med omgivningen, mänsklig aktivitet, orienterbarhet, integrerad gatu- och bebyggelsestruktur samt skötsel) påverkas i allra högsta grad och ser olika ut beroende på vilken ”trafiknivå” som man befinner sig på.

Att det löper två parallella trafiksystem gör det svårt att orientera sig i området. Kvarterens logiska struktur kan knappt urskiljas och trots både informationskartor och färgkoder för bebyggelsen på de olika gatorna har vi problem med att lokalisera oss. Det är oklart vilket trafikslag man ska orientera sig efter. Hela Husby tycks bestå av små och oregelbundna gångvägar som då och då passerar över eller mynnar ut i ett i motsats glest och vinkelrätt gatusystem. Var de två nivåerna jämnas ut eller går att röra sig mellan kan vara svårbegripligt då Husby dessutom är ett naturligt kuperat område. En sak är dock säker, nere på gatunivån märker man som fotgängare att man hamnat fel. Här finns inte någon trottoar eller vägren att gå i (se *Figur 4*) och avsaknaden av estetik är påtaglig.

Systemet skapar även många svårhanterliga restområden då de flesta av nivåskillnaderna fångas upp i olika sluttningar. De nersänkta bilvägarna omges därför av uppförsbackar medan mycket av bebyggelsen ansluter i marken med ena sidan mot en nedförsbacke. Ur ett trygghetsperspektiv är förhållandena i dessa miljöer inte särskilt optimala. Stadsdelens separata nivåer och släntlandskap skapar inte bara långa distanser mellan bebyggelse och gata, utan minskar också kontakten man i gaturummet får med omgivningen samt uppsikten över den. Gaturummet blir en återvändsgränd dit endast busshållplatser på matargatan (se *Figur 5*) och parkeringsutrymmen vid säckgatorna är förlagda. Följaktligen en folktom och enslig miljö. Viktigt att poängtera är att där emellertid är väl belyst.

På fotgängarnas nivå är omständigheterna annorlunda. Särskilt längs det småskaliga centrumstråket där folkliv råder ända in på dygnets sena timmar, trots att alla butikslokaler sedan länge stängt. Även längs bostadskvarterens större gångstråk, exempelvis parallellt med Norgegatan, strövar människor omkring nattetid strax innan midnatt. Folklivet vid denna tidpunkt tycks till största del bestå av killar i gäng. För att nå bostäder längre bort från centrum går det vägar genom eller längs med kvarteren. Dock blir det emellanåt ödsligt, till exempel invid bebyggelsens entrélösa baksidor, då gatumiljön gör sig påmind eller där parkeringsgarage i betong har fått utrymme mellan kvarteren. Inte alla garage är upplysta inifrån och fönstren är dessutom tämligen igenbommade. Även vissa servicebyggnader i kvarterens utkanter är på liknande vis slutna. Alla gångvägar är dock väl belysta och starka lampor från bebyggelsens loftgångar lyser även upp rejält.

I den offentliga miljön finns ett antal förnyelseinslag. Lokalerna i centrum har fått nya, enhetliga skyltar som berättar vad som finns i respektive lokal (se *Figur 6*). Utanför Svenska Bostäders fastigheter pryds gaturummet av nya planteringskärl med blommor. I vissa slänter eller gräsytor växer nya vårlökar. Invid centrum har en färgsprakande muralmålning fått pryda en 60 meter lång fasad. Givetvis gör de upprustade bostadskvarteren också skillnad, dels för det visuella men också för kontakten mellan bebyggelse och vägnät. De byggnader som har entréer utåt, invid gångstråken, har fått uteplatser istället för loftgång som skapar möjlighet till liv mot gatan. I ett av de renoverade kvarteren har en utbyggnad skett och entrén till denna ligger på utsidan av kvarteret, nere på bilarnas nivå. Följden av detta är att tidigare grässlänt har tagits bort och gaturummet har fått en mer gestaltad karaktär (se *Figur 7*). Ännu saknas dock både trottoar och fler anslutande entréer vilket gör den nya ingången ensam och utlämnad.

Figur 4. (t.v.). Gaturummet saknar trottoar och vägren, här syns istället en upptrampad stig på gräset längs en av bilvägarna. Foto: författarna. Figur 5. (t.h.). Bilden visar en busshållplats på den nedsänkta matargatan. Trappan är enda vägen dit och därifrån. Foto: författarna.

Figur 6. (t.v.). Alla butiker och verksamheter i centrum har fått nya skyltar. Foto: författarna. Figur 7. (t.h.). Utbyggnaden på bilden är de enda bostäderna som har entré direkt mot gatan. Foto: författarna.

Grönska och gångstråk

Att en påtaglig del av Husbys utemiljö utgörs av sparad natur är ett uppskattat inslag - dagtid. Under dagen rör sig joggere, hundägare och skolklasser i naturområdena. När mörkret sedan faller sjunker antalet människor drastiskt och grönskan förvandlas istället till otrygga områden. Detta var en generell slutsats utifrån vad vi upplevde vid inventeringen i samtliga grönområden. Grönskan syftar i det här fallet till större grönområden som i Husby huvudsakligen består av sparade skogsdungar inklämda mellan bostadsenklaaverna, samt ett nätverk av små skogspartier längs gränsen i söder mot Järvafältet. Nattetid är gångvägarna i dessa miljöer över lag väl belysta, vilket gör att uppsikten är god. Däremot saknas belysning inuti grönområdena. Detta skapar en stark kontrast och skogsdungarna kan upplevas som mörka och hotfulla. Detta är särskilt påtagligt längs stråken i söder där det angränsande Järvafältets öppna vidder ligger i ett totalt mörker. Utöver skogspartier finns även andra platser som saknar belysning på natten, till exempel en lekplats mellan två bostadsenklaaver och ett kolonilottsområde i gränsen till Järvafältet.

Flertalet av områdets gångvägar ligger en bit bort från bebyggelsen och saknar kontakt med denna. Mellan husen och gångstråken ligger på många håll slyiga skogspartier (se *Figur 8*) som gör det svårt att överblicka och orientera sig i området. Vissa av de slytata partierna har röjts, då främst i kanterna i anslutning till korsningar med gångvägar. Längs gångvägarna finns också här och var nerklottade bänkar och överfulla papperskorgar.

Ett grönområde som däremot är välskött och har bra belysning är den nyupprustade Husbyparken, delvis belägen på den bergsknalle som är Husbys högsta punkt. Kullens ena slänt är bevuxen med sparad och gallrad natur med inslag av exempelvis tallar och mosklädda klipphällar. Andra sidan av kullen har en gestaltning som präglas av ett mer vårdat och modernt uttryck (se *Figur 9*). Där har en solterrass nyligen anlagts, med en utformning som syftar till att föra besökarens tankar till en sandstrand. Nya sittmöbler i form av solstolar är placerade under ett antal parasoll. Markbeläggningen består av vitt grus, nätta prydnadsträd har planterats och platsen är dessutom starkt belyst nattetid. I parken finns även en nyanlagd grillplats som verkar vara populär. Husbyparken ser välskött ut och ett flertal människor vistas där.

Figur 8. (t.v.). Grönområde med skogsläk och slytät vegetation, precis mellan ett bostadshus och en gångväg. Foto: författarna. Figur 9. (t.h.). Bilden visar den upprustade Husbyparken med solterrassen i förgrunden. Foto: författarna.

Gårdsmiljöerna

Under inventeringen av gårdsmiljöerna blev en differentiering tydlig. Vissa kvarter hade genomgått en högre grad av förnyelse än andra. Sammanställningen av inventeringen delas därför in i fyra kategorier; *ursprungsmiljö*, *tidigare upprustat*, *varsam förnyelse* och *totalrenovering*.

Ursprungsmiljö

Majoriteten av Husbys kvarter påträffades vara i vad som såg ut att vara originalskick, det vill säga att inga spår av upprustning syns. I dessa finns många gemensamma nämnare. Byggnaderna är nedgångna med missfärgningar och slitningar på fasaderna. Många av gårdarna har en stomme av en naturligt böljande markmodellering, men de saknar skötsel och underhåll samt gestaltning och karaktär.

De loftgångar som löper i marknivå gör att de boende inte får någon halvprivat zon och skapar samtidigt en tydlig avskärmning gentemot gården (se *Figur 10*). Detta bryter kontakten mellan de boende i lägenheterna och de som vill vistas på gården. Gårdarna upplevs således offentliga och utelämnande, en möjlig anledning till varför inga människor vistades på dem vid våra platsbesök.

Gårdsområdena har få rumsbildande element och består oftast av en rektangulär blandning av slitna gräsarealer, oklara restytor och enkla växtmaterial (se *Figur 11*). Lekmiljön kan knappast anses vara stimulerande då lekmöjligheterna är ytterst få. Materialen är överlag omoderna och slitna. Vanligt förekommande är asfalt, murkade trästockar och den sortens betongkantstöd som vanligtvis syns i trafikmiljöer.

Gårdarnas tvätt- och miljöstugor är slutna med minimala och gallerförsedda fönster, vilket ger ett obehagligt intryck. Under kvällstid är belysningen ibland så knapp att hela gårdsytan är becks svart, vilket inte upplevs som särskilt tryggt. Nämnvärt är att vi på en gård såg två killar stå under en mörk pergola och av lukten att döma rökte de hasch. Bevisligen skapade platsens förutsättningar ett dolt ställe för att syssla med sådana brottsligheter.

Figur 10. (t.v.). Loftgångarna på bottenvåningen som löper längs marken skärmar tydligt av mot gården. Enda öppningen finns längst bort till vänster, utanför bild. Foto: författarna. Figur 11. (t.h.). Tydligt inramade funktioner på en av de oupprustade gårdarna. Längst ner till vänster i bild syns exempel på en oklar restyta, här belagd med betongplattor. Foto: författarna.

Tidigare upprustat

I vissa kvarter har förnyelse skett i mycket liten grad, endast punktvisa insatser har gjorts. Insatserna tycks dessutom vara ett tiotal år gamla och tillhör alltså inte Järvalyftet. Detta innebär dock inte att de är ointressanta för vår undersökning, utan bidrar med ytterligare exempel på hur utemiljön kan förnyas.

Det samlade intrycket av dessa delvis förnyade kvarter är att upprustningen upplevs ofullständig och gårdarnas gestaltning osammanhängande (se *Figur 12*). Byggnaderna har inte upprustats, sånär som på entrédörrarna till trapphusen som har bytts ut. De slitna fasaderna bidrar i hög grad till att den gamla karaktären finns kvar.

Få åtgärder har gjorts åt zoneringsen, endast några av byggnadernas nedersta loftgångar har på vissa huskroppar avvecklats och ersatts med små privata uteplatser. Vad gäller gårdarnas grundstruktur är den lämnad orörd. Oanvända restytor finns kvar och det saknas fortfarande en tydlig gestaltning. Det som är förändrat på gårdarna är enstaka nya objekt (se *Figur 13*), exempelvis lekredskap, grillplatser och vissa markmaterial. Även nyanlagda planteringar med modernare växtmaterial förekommer.

För tryggheten på gårdarna är belysningen tillräcklig, vilket tyder på att den har förändrats sedan originalutförandet.

Figur 12. (t.v.). På denna gård har punktvis upprustning skett. Sittplatsen längst bort i bild är inte integrerad i gestaltningen och onödiga ytor syns i bildens framkant. Foto: författarna. Figur 13. (t.h.). Ny plantering och grillplats är spår av tidigare förnyelse på en i övrigt oupprustad gård. Foto: författarna.

Varsam förnyelse

Somliga kvarter har genomgått en fullständig förnyelse, som i vårt tycke har skett på ett varsamt sätt. Byggnadernas fasader och entréer har rustats upp, men husens karaktär är ändå bevarad (se *Figur 14*). Gårdens uttryck har blivit mer modernt, likväl har man på några av gårdarna lyckats spara stommen, exempelvis markmodelleringen, och integrera den i den nya gestaltningen.

Gårdarna upplevs halvväntliga, vilket är lämpligt för en bostadsgård. Den nedersta loftgången har gjorts bredare, fått flera öppningar och fungerar nu som en gemensam uteplats (se *Figur 14*). Genom denna halvprivata zon har en mjukare zonövergång skapats. Även rumsligheten på gården har förbättrats, tack vare en tydligare gestaltning. Det finns gott om sittplatser och påkostade planteringar. Lekytorna är generösa, ofta bestående av katalogbeställda lekredskap.

Tryggheten har förbättrats betydligt. Tvätt- och miljöstugor har renoverats och fått ny bättre belysning som tillsammans med nya större fönster gör att de inte längre upplevs slutna och otäcka. I övrigt är belysningen på gården generös.

Kvarteren med höghus bedöms också ha genomgått en så kallad varsam förnyelse. Förutsättningarna och resultaten skiljer sig dock lite. Byggnaderna har endast en huvudentré och bottenvåningarna rymmer gemensamma utrymmen och lokaler, vilket gör att privata uteplatser i marknivå saknas och därför upplevs gården offentlig. Karaktären på dessa gårdar är stadslik med hårdgjorda öppna ytor (se *Figur 15*). I stor utsträckning saknas rumslighet och grönskan utgörs främst av gräs och träd. Det generella intrycket av gårdarna är att upprustningen känns påkostad samt att husen ser fräscha ut.

Figur 14. (t.v.). Bilden visar att byggnadens karaktär är väl behållen efter upprustningen samt hur den nedersta loftgången breddats och gjorts om till uteplatser. Foto: författarna. Figur 15. (t.h.). De upprustade höghuskvarteren har en offentlig och stadslik karaktär. Foto: författarna.

Totalrenovering

Det finns i dagsläget ett kvarter i Husby som sticker ut från de övriga, ett totalrenoverat sådant. Det enda spår som finns kvar från den befintliga miljonprogramsbebyggelsen är husens loftgångssystem. I övrigt är allt nytt och modernt. Huskropparna har brutits upp med variationer på höjden. Fasaderna är helt omgjorda från originalutförandet. De nya fasaderna är ljusa och utformade med olika mönster och färger i olika intervaller. Det skapas en tydlig karaktär men den upplevs vara något rörig (se *Figur 16*).

Det moderna uttrycket fortsätter ut på gården i en helt ny stomme och gestaltning (se *Figur 17*). Loftgångarna på den nedre våningen har ersatts med i vissa fall små trappuppgångar och i andra fall privata uteplatser. Trots detta råder dock en offentlig känsla på gården som inte finns i övriga kvarter. Avgörande faktorer kan vara att man i totalrenoveringen tycks ha tagit bort de små komplementbyggnaderna som utgjort tvätt- och miljöstuga. Dessa har på andra gårdar dels en avskärmande funktion mot övriga kvarter och dels en funktion som naturlig mötesplats för de boende. En annan anledning kan också vara att gården är omsluten av fyra breda gångvägar som skapar en tydlig gräns mellan byggnad och gård (se *Figur 18*).

På gården finns tydliga rumsbildande element så som upphöjda rabatter (se *Figur 17*), skärmar och möbelgrupper samt att gestaltningen känns genomarbetad och materialen påkostade. En brist kan dock vara att gården mest vänder sig till den vuxne då den är väldigt prydlig, lekredskapen få och miljön solexponerad (se *Figur 19*).

Tryggheten kan upplevas splittrad. Det finns god belysning och det är en öppen miljö med god kontakt mellan de boende i lägenheterna och de som vistas på gården. Dock kan gårdens höga offentlighetsgrad skapa en otrygg känsla.

Figur 16. (t.v.). De nya fasaderna är utformade med en stor variation. Foto: författarna.

Figur 17. (t.h.). Ett smakprov av den nya gestaltningen och en upphöjd plantering. Foto: författarna.

Figur 18. (t.v.). Här syns en av de breda gångvägarna som löper mellan bostaden och gården. Foto: författarna. Figur 19. (t.h.). Bilden visar gårdens lekmiljö. Foto: författarna.

Diskussion

Syftet med arbetet var att undersöka hur utemiljön behandlas vid förnyelse av miljonprogramsområdet Husby. Något generellt tillvägagångssätt för detta trodde vi oss inte kunna finna. Det vi förväntade oss var blott en inblick i hur förnyelsen tagit form i utemiljön. Av den förnyelse som har skett drar vi slutsatsen att man har prioriterat utemiljön högt. Det är dock svårt att avgöra om detta är något som kommer gälla vid all förnyelse i Husby, då besluten ligger hos de olika markägarna och det än så länge nästan enbart skett insatser från en av dessa.

Resultatet visar på den förändring av synen på utemiljön som skett sedan rekordårens byggepok. De funktionsinriktade idéer som då styrde utformningen har idag ersatts av ett mer komplext angreppssätt där man ser till fler aspekter och behov. Som en naturlig följd av detta uppstår fler krav och högre förväntningar. Även om utemiljön vid förnyelsen prioriteras högt innebär det alltså inte att utformningen blir optimal, men likväl syns en klar förbättring.

Förnyelsen som påbörjats

I uppsatsen har vi eftersträvat ett neutralt förhållningssätt i vår undersökning av Järvalyftet. Hittills har vi objektivt presenterat projektet, men i detta avsnitt ställer vi oss dock kritiska och diskuterar några problematiska aspekter vi ser, som vi tror både påverkar och kan komma att försämra förnyelsen i Husby.

Gamla problem kommer igen

I uppsatsens bakgrundsavsnitt redogjorde vi för en sammanfattning över några av de slags förnyelseinsatser som tidigare genomförts och problematiken kring dessa. Således kan detta och resultatet vi nått i vår undersökning av en nutida förnyelseinsats jämföras och diskuteras.

Vissa av de problem som historiskt sett identifierats går även att se i den förnyelsen som idag sker i Husby. Bland annat kan förnyelsearbetet medföra att de boende inte längre kommer ha råd att bo kvar. Vanligtvis täcks en stor del av utgifterna för upprustningar av de hyror som fastighetsägarna drar in från nuvarande hyresgäster. Ett sådant system kan leda till att hyrorna måste höjas, i vissa fall mer än vad de boende har råd med. Detta är orättvist då behovet av upprustning i många fall är orsakat av fastighetsägarnas ekonomiska besparingar, genom misskött förvaltning av fastigheterna.

Ett annat problem är medborgardialogen som från många håll har ansetts vara bristande. En följd av detta kan bli att förnyelsen inte förankras hos de boende och därmed leder till missnöje. Man kan fråga sig om inte tidigare redan kända komplikationer borde kunna undvikas. Vad gäller just Järvalyftet är kanske omständigheterna annorlunda då projektet sträcker sig över ett sådant stort tidsintervall. Problem som syns nu kan därför komma att åtgärdas och behöver inte bli bestående.

Balans inom förnyelse

En svårighet vid förnyelse är frågan om att lyckas synkronisera alla olika insatser som krävs för att förbättra utemiljön. Förnyelse av en hel stadsdel innebär att en stor yta med många olika komponenter ska täckas in. Detta gör att processen oundvikligen måste ske i flera etapper och alla komponenter inte kan behandlas samtidigt. När då en upprustning görs på ett håll, av exempelvis ett kvarter, kan resultatet kontrastera starkt mot dels andra oupprustade kvarter, men också mot den befintliga omgivningen där upprustning ännu inte skett. Hur kan man förmildra detta dilemma?

I Husby har förnyelsen skapat en synlig uppdelning av hela stadsdelen. Den södra delen upplevs vara prioriterad framför den norra, då förnyelse än så länge endast påbörjats i den södra. Detta beror på att Svenska Bostäder i nuläget är den enda fastighetsägare som har påbörjat någon förnyelse och samtidigt inte äger några fastigheter i den norra delen. I detta fall skulle ett samordnande av förnyelse från de olika fastighetsägarna kunna dämpa obalansen. Även om byggstarterna inte sammanfaller är det viktigt att alla aktörer är tydliga med att informera att upprustningar kommer ske överallt och att inga hyresgäster har glömts bort.

Ett annat dilemma är den inbördes balansen mellan en aktörs planerade förnyelseåtgärder. Där måste en avvägning i fråga om prioritering ske. I stadsdelförvaltningens parkplan syns exempel på detta. Kvaliteten och skötselintensiteten av Husbys utemiljöer varierar kraftigt. Strategin man tycks följa är att lägga mest resurser på de platser som har högst besöksstryck. Detta kan tyckas vara ett logiskt resonemang men som vi ställer oss kritiska till. Enligt Gehls teorier (2010, ss. 10-11) är antalet människor som vistas på en plats tätt kopplat till platsens kvalitet. Genom stadsdelförvaltningens strategi riskerar man alltså att gå miste om många potentiellt välbesökta platser.

Yrkeskompetens kontra de boendes åsikter

Ytterligare en försvårande faktor vid förnyelse är skillnader i förhållningssätt till området i fråga. En situation som generellt uppstår i utbyggnadsprojekt är att utomstående experter har visioner som inte är i enlighet med brukarnas behov. Experterna drivs i många fall av de planeringsideal som är aktuella och ser dessa som det optimala. Vid förnyelse av äldre områden kan de nya idealen blint antas vara lösningen på alla problem och hänsyn tas inte till de boendes åsikter. De efterfrågar inte samma förändringar. Frågan om Husbys trafikseparering är ett tydligt exempel på en sådan motsättning mellan experter och de boende.

En annan konflikt som kan uppstå är frågan om vilket huvudsakligt syfte förnyelseprojektet ska fylla. Som boende i ett område där förnyelse är planerad finns det risk att man känner sig förbisedd om projektets ambitioner är för storslagna. När experterna lägger fram sina visioner kan de på grund av obetänksamhet bortse från det faktum att visionerna kommer påverka invånarnas hemmiljö. Vid förnyelse krävs en försiktighet i de ingrepp som görs. Även fast förnyelsen sker som en del av något större på samhällsnivå, eller är tänkt att generera nyinflyttning till området, bör fokus i första hand ligga på att förbättra levnadsvillkoren för de boende.

Offentlig miljö

Den förnyelse som i dagsläget skett i Husby kan i den offentliga miljön mest ses i form av detaljer. Dessa små skillnader har gett positiva resultat för trivseln och den upplevda tryggheten på vissa platser, men de har blott snuddat vid förnyelse av hela stadsdelen. Detta är dock en väntad följd av strukturplanens fördröjning, vilket gör det svårt att i nuläget kunna utvärdera förnyelseinsatserna i den offentliga miljön. Dock kan man konstatera att det finns många områden där förnyelse skulle kunna ha stor betydelse. Några av dessa områden diskuteras under nedanstående rubriker.

Strukturfrågan

Tankar om miljonprogramsområdenas struktur har i tidigare avsnitt tagits upp som en möjlig orsak till miljöernas brister. Resultatet från inventeringen av Husbys offentliga miljö pekar ur flera aspekter på att så också kan vara fallet. Vad gäller stadsdelens trafikseparering bedöms denna vara orsak till låg orienterbarhet samt förekomsten av dåligt integrerade platser. Ett sådant resonemang kan emellertid vara vilseledande då vår granskning samtidigt också visar att trafiksepareringen inte har en negativ inverkan på alla stadsdelens områden. Uteslutandet av biltrafik skapar en unik och tilltalande miljö i mänsklig skala. Bristerna tycks således inte finnas i de bilfria människomiljöerna utan snarare i de människofria bilmiljöerna. Det är därför förståeligt att de boende protesterar mot planerna på att integrera biltrafiken i fotgängarnas miljö, eftersom detta skulle innebära en förändring av de många nu uppskattade miljöerna. Däremot kan man vinna mycket på att tvärtom förändra det befintliga gaturummet genom att utforma det för mänsklig vistelse. Att trafiksystemet döms ut kan bero på att gaturummet i dagsläget saknar kvalitet och omsorg. Det finns potential till att genom ny utformning åtgärda problemen i trafikmiljön utan att behöva ge upp strukturen.

När det kommer till strukturen med funktionsseparering ser vi emellertid inte att de medföljande problemen skulle kunna kopplas till något annat än just denna. Den ojämna fördelningen av mänsklig aktivitet som finns i Husby, mellan olika platser samt över dygnet, har inget att göra med kvaliteten i den fysiska miljön utan beror på hur verksamheter och funktioner finns placerade. Enligt detta resonemang går det inte att bevara strukturen om problemen ska lösas. Det är den funktionsuppdelade strukturen som gör att bostadsområdena töms på människor under dagtid och att folklivet finns koncentrerat till centrum.

Grönskans dilemma

Den vilda natur som karaktäristiskt för Husby når ända in i bostadskvarteren var i enlighet med Boverkets uppfattning ett upplevelsemässigt dilemma. Vår tolkning var att naturens lokalisering hade en avgörande betydelse för om den fungerade eller ej. Detta grundades i huruvida naturinslagen låg så man var tvungen att passera igenom dem för att ta sig mellan två målpunkter eller om naturen var förlagd fristående för sig självt.

I Husby finns, som i resultatet beskrivet, dels ett nätverk av små skogspartier och gångvägar mellan bebyggelsens utkant och Järvafältets gränsland, och dels sparade skogsdungar inklämda mellan bostadenklaverna. Även då all natur om natten upplevdes otrygg fanns just denna differentiering i lokalisering. Det är ingen som i mörkret är tvungen att använda gångvägarna i det avsidesliggande

skogspartiet för att ta sig hem. Därför behövs där inte samma grad av trygghetsförhöjande åtgärder som i den natur som ligger där människor måste passera, i detta fall för naturen inne i bostadsområdena. Resurser bör alltså fokuseras på människor av nödvändighet rör sig i mörkret.

I parkplanen utgavs flera riktlinjer för hur skogsdungarna bör hanteras. Att röja i brynzoner och vid byggnader tycks emellertid på många håll ha uteblivit och de flesta skogsdungar är slyiga rakt igenom. Undantaget är dock vid de kvarter där bebyggelsen förnyats. Man frågar sig om stadsdelsförvaltningen följer någon form av upprustningsvåg, där endast nya miljöer prioriteras.

Där förnyelse skett har naturen tämjts. Husbyparkens gestaltade natur är en exemplarisk lösning på hur naturinslagen inne bland bebyggelsen kan hanteras. En skillnad med sådan gestaltad natur är att den görs tillgänglig att vistas i, istället för att bara titta på.

Gårdsmiljö

Utifrån det resultat som fick i undersökningen av den gårdsförnyelse som skett identifieras och diskuteras inledningsvis här de vanligaste åtgärderna. Resultatet jämförs även med de uppsatta mål som finns inom projekten. Slutligen förs även ett resonemang kring de olika graderna av förnyelse.

De vanligaste åtgärderna

Den förnyelse som har skett av gårdsmiljöerna i Husby har ur många avseenden varierat, men har samtidigt visat på att det också genomförts en rad likadana åtgärder. Vad gäller utformningen avviker gestaltningen av de upprustade gårdarna skarpt från det ursprungliga utseendet. De geometriska formerna och oklara restytorna har uteslutande ersatts med ett organiskt och tydligt sammanhängande formspråk. Att gestaltningen bryter av mot kvarterens starka rektanguläritet gör att den även upplevs nyskapande och intressant.

Ett vanligt utpekad problem i gårdsmiljöerna från miljonprogrammet är avsaknaden av växtlighet som anses ha orsakat torftiga miljöer. Bland gårdarna i Husby förefaller tillförande av nya växtmaterial och nya planteringar vara en av de vanligaste åtgärderna vid förnyelse. Denna insats tycks också vara en av de mest effektiva. Vid jämförelse med de orörda gårdarna där illa förvaltade och enkla växtmaterial dominerar märks tydligt vilken skillnad den nya växtligheten gör. Samtidigt som de fungerar som rumsbildande element ger de även ett ombonat intryck.

Enligt Boverket (2008, ss. 21-24) är zonerings en av de mest grundläggande sakerna att tänka på vid förnyelse av rekordårens gårdsmiljöer. Detta var något även vi upplevde vid inventeringstillfällena. Många av de problem som fanns hade sin grund i zoneringsen, till exempel att gårdarna i för stor grad upplevdes som offentliga. I de förnyade kvarteren hade detta ofta åtgärdats genom att de loftgångar som löpte längs husens nedersta våning tagits bort och ersatts med privata (och ibland gemensamma) uteplatser. Denna åtgärd innebär en mjukare övergång mellan bostads och gård, vilket resulterar i att gårdsmiljön upplevs halvoffentlig.

Uppsatta mål

Inför förnyelsen i Husby satte de olika fastighetsägarna upp mål. Det märks en tydlig skillnad i vad Wallenstam ville med höghuskvarteren och vad Svenska Bostäder hade för planer med sina gårdar. Wallenstam eftersträvade inbjudande öppenhet och folkliv, en slags stadsmässighet, vilket också är vad som präglar det faktiska resultatet. Svenska Bostäder har istället som mål med upprustningen att bland annat skapa trygga gårdar med plats för lek och umgänge. Deras mål kan sägas ha större fokus på brukarna, men betyder det att Wallenstam genomförde en sämre förnyelse? Man ställer sig frågan om Wallenstam tanklöst har låtit sig inspireras av de trender som finns idag om att eftersträva stadsmässighet och folkliv. Eller är det möjligen så att detta synsätt på gårdsmiljön är just vad som krävs i miljonprogrammets storskaliga miljöer? Att skapa en småskalig och intim bostadsgård som samspelar med ett höghus på tio våningar kan vara en nästintill omöjlig uppgift.

Ett annat av de uppsatta mål som Svenska Bostäder har i projektet är att föra en boendedialog. Det är en stor fördel att låta de boende påverka utformningen av gården då det trots allt är de som ska använda den. Det är en större chans att resultatet blir uppskattat när man tar hänsyn till brukarnas önskemål. Samtidigt ser vi där en risk att resultatet inte blir tillräckligt flexibelt för att fungera över en längre tid. De krav på gården som de boende har kanske helt kan komma att ändras om tjugo år när nya människor flyttat in. Ett annat tillvägagångssätt är istället att helt utgå från olika teoretiska principer för hur en trivsamt gård ska utformas. Resultatet kan då bli en sammanhängande och långsiktigt hållbar utformning. Men, som oftast fås troligen det bästa resultatet genom en slags kompromiss där hänsyn tas till båda aspekterna.

Rätt grad av förnyelse

Vid inventeringen av gårdsmiljöerna kunde vi identifiera tre grader av förnyelse utifrån vilken omfattning de hade. Somliga kvarter hade blivit så pass förnyade att inte ett spår av känslan *slitet miljonprogram* fanns kvar. Detta gällde framförallt husfasaderna. Ur den aspekten är resultatet positivt, men samtidigt är det viktigt att ta hänsyn till det dilemma som Gustafsson och Törnqvist nämner i sitt examensarbete (2010, s. 66). Vid renovering av byggnader, till exempel utbyggnad av nya entréer, kan resultatet kontrastera alltför starkt mot den ursprungliga arkitekturen och istället förstärka hur omodern och sliten denna är. I Husby råder dessutom en karakteristisk enhetlighet i husarkitekturen som återfinns i majoriteten av kvarteren. Detta gör att en radikal förnyelse av ett enskilt kvarter sticker ut extra mycket, något vi märkte på den totalrenoverade gården.

Samtidigt kan det vara så att man vill arbeta för att komma ifrån den likformighet som råder. Beträffande frågan om att frångå de karaktärsdrag som är typiska för området anser vi att man vid förnyelse bör ställa sig frågan *vilka av de tidstypiska uttrycken är värda att bevara?* Frågan om kulturhistoriska värden anses viktig när det gäller upprustning av andra historiska miljöer. I fallet med miljöer från rekordåren kan den lätt bortses ifrån då det som är mest framträdande är all kritik mot de slitna och omoderna miljöerna.

Reflektion över arbetet

I detta diskussionsavsnitt sker en reflektion över arbetsprocessen. Vi granskar och diskuterar de val som utgjorde ramen för uppsatsen samt genomförandet av dem. Funderingar görs kring hur arbetet alternativt hade kunnat formas om valen sett annorlunda ut. Slutligen spekulerar vi i vad vårt arbete kan komma att ha för relevans i framtiden.

Arbetets utgångspunkt

Utgångspunkten för arbetet var att undersöka Järvalyftet. Det fanns mycket som talade för vårt val av projekt då det skiljer sig från tidigare förnyelseinsatser. Det som tilltalade oss med Järvalyftet var främst det nya angreppssättet att förnya ett helt stadsdelsområde. Att undersöka detta genom att avgränsa oss till utemiljön visade sig dock i detta tidiga skede inte vara helt oproblematiskt, då förändringen av denna endast hunnit ske i en mycket liten utsträckning. Dessutom var vissa delar av Husby omvandlade till en byggarbetsplats, vilket försvårade det hela ytterligare. En mindre problematisk avgränsning hade varit att titta på en längre framskriden del av projektet, som till exempel vad man haft för bakomliggande idéer och vilka strategier som används för att nå uppsatta mål.

När vi valde att studera en av stadsdelarna i Järva var vi medvetna om alla de fördomar som finns mot sådana miljonprogramsområden. Genom hela vårt arbete har vi lagt stor vikt vid att inte påverkas av denna negativa bild, utan att förhålla oss neutrala till dessa stadsdelar. Vi har också varit noga med att arbetet inte framställs på ett sätt som ytterligare bidrar till att förstärka den negativa bilden. Det enda vi tillät oss att framställa negativ kritik om var de brister som anses vanliga i rekordårens utemiljöer.

Arbetets upplägg

Upplägget att göra en teoretisk undersökning innan fallstudien ansåg vi vara nödvändigt, men det kom att vara mer tidskrävande än väntat. Detta gjorde att vi under arbetets gång blev tvungna att utesluta vissa andra lika viktiga moment som vi planerat ha med. Prioriteringen hade med facit i hand troligen sett annorlunda ut. Den form som uppsatsen fick är följaktligen en jämförelse mellan teorin och utemiljöns fysiska uppbyggnad. Ett annat upplägg hade kunnat vara att fokusera på förnyelseprocessen och förstå hur utemiljön behandlats i själva planeringsskedet, för att därefter jämföra detta med resultatet. Istället för att lägga tid på fördjupning i teorier hade vi kunnat ägna oss åt att samtala med personer inblandade i förnyelsearbetet och boende i Husby.

Att vi inte var tillräckligt kritiska till upplägget vi följde kan ha berott på att vi var två i arbetet. Det finns risk att man som två författare räknar med att varje steg i arbetet kommer ifrågasättas av någon och därmed automatiskt blir genomtänkt. Följden kan bli att det kritiska tänkandet uteblir och arbetet alltför oförsiktigt drivs framåt. Är man bara medveten om detta och aktivt motverkar det upplever vi att det emellertid bara finns fördelar med att arbeta tillsammans. Till exempel jobbade vi mer effektivt då man kände sig förpliktigad gentemot den andra att ”dra sitt strå till stacken”. Om man arbetar själv kan man ofta tillåta sig att vara odisciplinerad. Dessutom kan det ofta hända att viktiga beslut skjuts upp då sådana kan vara jobbiga att fatta på egen hand. Då är det skönt att vara två om beslutet. En annan fördel med att skriva tillsammans är att man direkt har någon som granskar ens text och som är mån om att den ska bli bra.

Objekt för fallstudien

Husby är i många avseenden präglad av miljonprogrammets tidstypiska ideal, men skiljer sig likväl från dessa på flera punkter. Troligen beror detta på att utbyggnaden av området skedde först under rekordårens senare hälft, då kritik mot miljonprogramsområdenas fysiska miljö hunnit bli väl etablerad. Kanske försökte man ta till sig denna kritik och bygga annorlunda. Det verkar som att man använde andra byggnadstekniker än tidigare eftersom bebyggelsen är anpassad efter den befintliga terrängen och inte tvärtom. Detta har även gjort att natur har sparats inne i bostadskvarteren, vilket skapat en grön och lummig miljö. En ytterligare avvikelse från den typiska miljonprogramsbilden är att bebyggelsen i Husby över lag är småskalig.

Ovan nämnda avvikelser gjorde att vi i Husby inte kunde se alla av de typiska brister i miljonprogramsområden, som tas upp i bakgrundsteorin. Vi kunde därför inte bedöma huruvida man försökt behandla många av dessa vid förnyelse. Trots att tidstypiska ideal ändå var tydliga i Husby, hade vi med fördel kunnat välja att undersöka en för miljonprogrammet mer representativ stadsdel inom Järva.

Inventeringens genomförande

Den metod vi använde oss av vid fallstudiens inventeringsdel var något vi på egen hand satt ihop. Vi använde oss alltså inte av någon känd metod utan skapade en ny som syftade till att vara skraddarsydd för ändamålet. Denna metod gav oss inte någon heltäckande sammanställning av platsernas innehåll, utan tog bara hänsyn till ett fåtal aspekter som var direkt kopplade till teorin. Metoden kom därmed att vinklas av urvalet av teorier, men den hade fördelen att vi på en gång kom åt kärnan i undersökningen. Ett annat alternativ hade varit att använda en känd inventeringsmetod och sedan analysera resultatet i förhållande till samma teorier. Om detta hade varit en bättre metod är svårt att avgöra, men möjligen hade den belyst vissa saker som vår egen metod kan ha förbisett.

Oavsett vilken metod som används vid inventeringen finns ett antal faktorer som kan påverka resultatet. Det vår inventering av Husby kan ha påverkats av är bland annat valet av veckodag för platsbesöken. Att dessa skedde på vardagar kan ha haft betydelse för observationen av mänsklig aktivitet. Hade besöken istället skett under helgdagar hade antalet personer och deras användning av utemiljön sett annorlunda ut. En ytterligare faktor som påverkade vår inventering var det rådande vädret, som vid platsbesöken föreföll vara mycket gott. Även detta hade inverkan på den mänskliga aktiviteten. Dessa nämnda felkällor hade dock inte avgörande betydelse för inventeringen i det stora hela, då undersökningen huvudsakligen fokuserade på utemiljöns fysiska uppbyggnad.

Avslut

Den här uppsatsen har gett ett smakprov på hur utemiljön behandlats i den förnyelse som inletts i Husby. Fortfarande finns mycket mer lärdom att hämta, men som ännu ligger dolt i framtiden. Undersökningen utgör en tidig utvärdering och kan därför användas för att påverka den vidare förnyelsen i Husby. De resultat som nåtts och de slutsatser som dragits kan komma att vara till nytta för genomförandet av den planerade förnyelsen av de övriga stadsdelarna i Järva. För att se hur riktningen av förnyelsearbetet i Husby utvecklas kan undersökningen genomföras upprepade gånger. Det är dock först när Järvalyftet är helt genomfört som undersökningen kan ge ett fullständigt svar på hur utemiljön har behandlats i förnyelsen av Husby.

Referenser

- 15 000 Järvabor deltog i Järvadialogen (2009). Tillgänglig:
<http://www.youtube.com/watch?v=fEplDLphRV4> [2013-05-27].
- Al-Khamisi, R. & Gerecci, B. (2012). Järvas medborgare måste få påverka.
Dagens Nyheter, 31 mars. Tillgänglig: Mediearkivet [2013-05-27].
- Almljung Törngren, L. & Gustafsson, K. (2010). *Förnyelse i fysisk miljö: utveckling av storskaliga miljonprogramsområden*. [Elektronisk]. Masteruppsats, Blekinge tekniska högskola. Karlskrona: Högskolan. Tillgänglig:
[http://www.bth.se/fou/cuppsats.nsf/all/3d3c3e9407896a87c12576f4005473ab/\\$file/Fornyelseifysisk%20miljo-utvecklingavstorskaligamiljonprogramsomraden.pdf](http://www.bth.se/fou/cuppsats.nsf/all/3d3c3e9407896a87c12576f4005473ab/$file/Fornyelseifysisk%20miljo-utvecklingavstorskaligamiljonprogramsomraden.pdf) [2013-05-02].
- Berglund, U. & Jergeby, U. (1998). *Stadsrum - människorum: att planera för livet mellan husen*. Stockholm: Byggforskningsrådet.
- Boverket (2007). *Bostadsnära natur: inspiration & vägledning*. [Elektronisk]. Karlskrona: Boverket. Tillgänglig:
http://www.boverket.se/Global/Webbokhandel/Dokument/2007/Bostadsnara_natur.pdf [2013-05-16].
- Boverket (2008). *Gårdsutveckling i miljonprogramsområden*. [Elektronisk]. Karlskrona: Boverket. Tillgänglig:
http://www.boverket.se/Global/Webbokhandel/Dokument/2008/Gardsutveckling_i_miljonprogramsomraden.pdf [2013-04-25].
- Boverket (2010). *Plats för trygghet: inspiration för stadsutveckling*. [Elektronisk]. Karlskrona: Boverket. Tillgänglig:
http://www.boverket.se/Global/Webbokhandel/Dokument/2010/plats_for_trygghet.pdf [2013-05-16].
- Gehl, J. (2006). *Life between buildings: using public space*. Köpenhamn: The Danish Architectural Press.
- Gelotte, H. & Roos, B. (2004). *Hej bostad: om bostadsbyggande i Storstockholm 1961-1975*. [Elektronisk]. Stockholm: Länsstyrelsen i Stockholms län. Tillgänglig:
<http://www.lansstyrelsen.se/stockholm/SiteCollectionDocuments/Sv/publikationer/2004/hej-bostad.pdf> [2013-05-16].
- Hagson, A. (2004). *Stads- och trafikplaneringens paradigm: en studie av SCAFT 1968, dess förebilder och efterföljare*. [Elektronisk]. Diss., Chalmers tekniska högskola. Göteborg: Högskolan. Tillgänglig:
<https://document.chalmers.se/download?docid=1145550603> [2013-05-30].
- Hall, T. (1999). *Rekordåren: en epok i svenskt bostadsbyggande*. Karlskrona: Boverket.
- Kristensson, E. (2003). *Rymlighetens betydelse: en undersökning av rymlighet i bostadsgårdens kontext*. [Elektronisk]. Diss., Lunds tekniska högskola. Lund: Högskolan. Tillgänglig: http://www.lub.lu.se/luft/diss/tec_713/tec_713.pdf [2013-04-28].
- Megafonen (2013). *Husbys folk vinner slaget om gatan*. Tillgänglig:
<http://megafonen.com/husbys-folk-vinner-kampen-om-gatan/> [2013-05-13].

- Megafonen (u.å.). *Megafonen: en enad förort kan aldrig besegras*. Tillgänglig: <http://www.megafonen.com> [2013-05-31].
- Nationalencyklopedin (2013). *Trafikseparering*. Tillgänglig: <http://www.ne.se/trafikseparering> [2013-05-30].
- Nyström, J. & Tonell, L. (2012). *Planeringens grunder: en översikt*. Lund: Studentlitteratur.
- Nätverket Järvas framtid (u.å.). *Nätverket Järvas framtid*. Tillgänglig: <http://www.jarvasframtid.se> [2013-05-31].
- Olsson, S. & Törnquist, A. (2009). *Förorten: insatser och utveckling under 40 år*. Stockholm: Arkitekternas forum för forskning och utveckling (Arkus).
- Ottosson, M. & Ottosson, Å. (2006). [Elektronisk]. *Naturen som kraftkälla: om hur och varför naturen påverkar hälsan*. Stockholm: Naturvårdsverket. Tillgänglig: <http://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer/620-8252-3.pdf> [2013-05-16].
- Pelle Björklund, VD i Svenska Bostäder, berättar om satsningar på Järva och om fördomar som inte stämmer* (2013). Tillgänglig: <http://www.youtube.com/watch?v=Y4UMu4k5w-c&list=UUI3Jz-yOMk74tuNAYpU5bhw&index=1> [2013-05-16].
- Statens folkhälsoinstitut (2010). *Bostadsområdet: En hälsofrämjande arena*. [Elektronisk]. Östersund: Statens folkhälsoinstitut. Tillgänglig: <http://www.fhi.se/PageFiles/10800/R2010-18-Bostadsområdet-en-halsoframjande-arena-webb.pdf> [2013-05-03].
- Stadsbyggnadskontoret Stockholm (2012). *Samrådsredogörelse*. Tillgänglig: http://insynsbk.stockholm.se/templates/main/pages/xGetDocument.aspx?FileId=2734578&FileName=2734578_1_3.PDF&DataSource=3 [2013-05-15].
- Stadsbyggnadskontoret Stockholm (2011). *Tjänsteutlåtande*. Tillgänglig: http://insynsbk.stockholm.se/templates/main/pages/xGetDocument.aspx?FileId=2137107&FileName=2137107_1_3.PDF&DataSource=3 [2013-05-15].
- Stockholm Stad (2006). *Parkplan Rinkeby-Kista*. Tillgänglig: <http://bygg.stockholm.se / Kultur & Fritid / Park, natur & friluftsliv / Parker / Parkplaner / Rinkeby-Kista stadsdelsförvaltning> [2013-05-20].
- Stockholm Stad (2012). *Vision Järva 2030*. Tillgänglig: http://bygg.stockholm.se/PageFiles/287781/VisionJ%C3%A4rva2030_web_de11.pdf [2013-05-18].
- Stockholm Stad (u.å.a). *Vision Järva 2030*. Tillgänglig: <http://bygg.stockholm.se / Hitta alla projekt / Vision Järva 2030> [2013-05-18].
- Stockholm Stad (u.å.b). *Statistik om Stockholm*. Tillgänglig: <http://statistikomstockholm.se/index.php/omradesfaktax> [2013-05-13].
- Svenska Bostäder (2009). *Redovisning av Husbydialogen*. Tillgänglig: http://www.jarvadiologen.se/PageFiles/1986/Redovisning_Husbydialog.pdf [2013-05-27].
- Svenska Bostäder (2010). *Svenska Bostäders trygghetsarbete*. Tillgänglig: <http://www.eucpn.org/download/?file=6.1.16%20Sweden%20annex.pdf&type=17> [2013-05-16].
- Svenska Bostäder (u.å.a). *Järvalyftet inom Svenska Bostäder*. Tillgänglig: <http://jarvadiologen.se / Järvalyftet> [2013-05-31].

- Svenska Bostäder (u.å.b.). *Redovisningar av dialogerna*. Tillgänglig:
<http://jarvadiologen.se/> / Redovisningar av dialoger [2013-06-01].
- Söderlind, J. & Skoglund, P. (2000). *Stockholms satelliter: rekordåren 1960-1979*. Stockholm: Byggförlaget.
- Trafik för en attraktiv stad* (2007). [Elektronisk]. Stockholm: Sveriges kommuner och landsting. Tillgänglig: http://www.vv.se/vgu-trast/trast/trast_handbok_utgava_2_remiss_webversion.pdf [2013-05-18].
- Wallenstam Byggnads AB (2007). *Pressinformation från Wallenstamkoncernen*. Tillgänglig:
<http://investors.wallenstam.se/files/press/wallenstam/200712072034sv2.pdf> [2013-05-16].
- Åström, K. (1993). *Stadsplanering i Sverige*. Stockholm: Byggförlaget.